

П 44 413

136576

МОЛОДНЯК

3

БЕРЕЗЕНЬ 1930

МОЛОДНЯК

50

V.N. Karazin Kharkiv National University

01118969

**ПРИЙМАЄТЬСЯ на 1930 рік
ПЕРЕДПЛАТУ**

КОМСОМОЛЬСЬКІ ТА ЛІТЕРАТУРНІ ОРГАНІЗАЦІЇ
КУЛЬТОСВІТНІ УСТАНОВИ, КЛЮБИ, ВУЗ'и, ШКОЛИ,
ЧИТАЛЬНІ, ВСІ ПОВИННІ ПЕРЕДПЛАЧУВАТИ

МОЛОДНЯК

літературно-мистецький та громадсько-політичний ілюстрований журнал-місяч-
ник, орган ЦК ЛКСМУ

**РІК ВИДАННЯ ЧЕТВЕРТИЙ
ОСНОВНІ РОЗДІЛИ ЖУРНАЛУ:**

Літературно-художній (оповідання, романи, повісті, п'єси, нариси, етюди,
переклади з новин чужоземної літератури, поезії).

Літературно-критичний (статті, розвідки, літературні портрети).

Суспільно-політичний (статті, нариси, огляди).

Сатири й гумору (фейлетони на літературні теми, пародії, шаржі, літ-
усмішки).

Театр, кіно, образотворче мистецтво.

Побут (статті, нариси, листи з периферії).

Хроніка літературно-мистецька (закордонна, столична, провінційальна).

Серед книжок та журналів.

**МОЛОДНЯК
МОЛОДНЯК**

виходить щомісяця (1—15 числа)
на 8—10 друкованих аркушів (128—160 стор.)

продається у всіх залізничних кіосках
Контрагентства Друку на Україні.

На 1 рік 4 крб. — коп.

На 6 міс. 2 крб. — коп.

На 3 міс. 1 крб. 10 коп.

На 1 міс. — крб. 40 коп.

Ціна окремого № (в роздрібному продажу)—50 коп.

„МОЛОДНЯК“ разом з щоденною газетою „КОМСОМОЛЕЦЬ УКРАЇНИ“—
80 копійок на місяць (пільгова ціна).

**ПЕРЕДПЛАТУ НА „МОЛОДНЯК“ РАЗОМ З „КОМСО-
МОЛЬЦЕМ УКРАЇНИ“ МОЖНА ЗДАВАТИ ДО ВСІХ
ОКРУГОВИХ ФІЛІЙ ВИДАВНИЦТВА „КОМУНІСТ“.**

**АДРЕСА: м. ХАРКІВ, ПУШКІНСЬКА, 24,
В-во „РАДЯНСЬКЕ СЕЛО“, журнал „МОЛОДНЯК“**

ДО ВІДОМА АВТОРІВ:

1. На рукописові обов'язково ставити справжнє прізвище автора і точну
домашню адресу. 2. Рукописи до редакції треба надсилати чисто пере-
писані од руки або на машинці на одному боці аркуша. 3. В рецензіях
на книжки, крім назви й автора, треба зазначати видавництво, рік ви-
дання, тираж, кількість сторінок і ціну. 4. Неприйняті рукописи, менші,
як на половину друкованого аркуша, а також рукописи, що ухвалені
до друку,—редакція не повертає.

1932
9353

К' 6516

МОЛОДНЯК

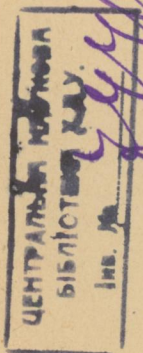
ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ-МІСЯЧНИК

О Р Г А Н Ц К Л К С М У

ЗА РЕДАКЦІЄЮ

О. БОЙЧЕНКА, А. КЛОЧЧЯ, П. ЛАКИЗИ,
Д. ШЕВЧЕНКА, П. УСЕНКА

3
—
(39)

БЕРЕЗЕНЬ 1930 ХАРКІВ

0120 Y

Бібліографічний опис цього
видання вміщено в „Літопису
Українського Друку“, „Картко-
вому репертуарі“ та інших по-
казниках Української Книжкової
Палати.

Держтрест „Харполіграф“
Друга друкарня
ім. В. Блакитного
Харків, вул. К. Лібкнехта, 13

ПОЕЗІЇ

ОЛ. ГРІНЬОВ

Я ПЛЯНУЮ ЗАВОД ЛИВАРНИЙ

Тихо, тихо в моїм кабінеті,
На столі малюнки і шкіци.
Я в запалі, як сотні поетів,
Що в них полум'ям серце іскриться.
Працую весь час без утоми,
Часу й сили не трачу марно—
і чіткий, як манометр.
І вчуваються з цього проекту
Клекіт доми і бадьорих мартенів.

Слідкує за мною з портрета
І ласкаво всміхається: Ленін.
«Не турбуйсь, дорогий, скоро
Здійсним ми ці проекти великі:
Потечуть слухняно у форми
Чавуну вогнені ріки.
Підіпремо блакить димарями
І всю землю струсимо гуком.
Ми міцні, бо ввесь світ із нами,
Наша сила—наш розум і руки.»

Тихо, тихо в моїм кабінеті,
Тільки кроки годинника чути.
У цім мертвім, моїм проекті
Бачу я наше все майбутнє.

ВАСИЛЬ БАСОК

ЦЕНТРАЛЬНА ВУЛИЦЯ

Не встигне ще день стоголосий
заіскритись золотом бань,—
вже лине строката юрба
в тунель з кам'яних хмарочосів.
Лякає таксі пішохода
наскакує авто, як звір.

І брязкіт,
і гуркіт,

і гомін—

життя повсякденного вир.

З вокзалу,
з околиць,

від ринків

тут збіглися рейки-путі.

Вітрини,

вітрини,

вітрини манто і коті,

— Купуй, коли грошей не лічиш:

чи шубку,

чи ботики ці...

Простягають руку каліки

і трагіки буднів—старці.

А поряд кафе-ресторани;

проходять красуні жінки...

... Я знаю:

це ятраться ранами,

це струпом беруться віки.

Це вчора тут здохла Європа,

Європа нічних кабаре

під буйний Республіки топінг

й життя стоголосого рев.

І в час, коли вечір зі степу

змагається з морем огнів—

знов будять досаду і гнів

контрасти

і покидьки НЕП'и.

Це міста підпорного сили

заводять нічну карусель.

Це торг

за красу і за тіло;

за честь,

за червінці,

за все...

Це ті, що в облуднім екстазі

танцюють останнє танго,

аж поки

змете їх одразу

доби невгамовний розгон...

... Я знаю, що слова не вистачить

зв'язати контрастові теми,

та втім

відчуваю я темп

доби

в цій артерії міста.

Я знаю—

ми стали на грані,—

і радість,

велика

за те:

що край наш гремить соцзмаганням,

що край наш в Комуни росте.

Сичить обиватель від люті

в зопрілих

перинах

кубла,

і непман ховає валюту,

злякавшись півночних облав.

Бо скрізь у змаганні невпиннім,

під буднів нестримний галоп,

з'явились

над магазинами

вивіски:

«Церобкооп»...

Хай синіють життям покалічені,

ховаючись в норах,

люди,—

вже міста нового обличчя

пізнав я

у вулиці

цій...

... Собор, як сторіччя, іржавий,

а поряд будинок Ц. К.

Це звідси керує державою

стальна диктатури рука...

А в зморшках
похмурих
мурів
сліди від минулих
бур.
Тут смерть
приймала наради
на вуличних барикадах.
І нишкли від жаху квартали,
як кулі граніт
колупали...

ІВАН ВЕРГУН

ЗМАГАННЯ

Коли робота скінчена
І на вітрах гая
Смеркань—смуглява дівчина
На срібних ковзанах—
Спішу, де за левадами
У обрій—льодогін,—
А зорі вже бригадами
Промчали сотні гін...
Прикручую я «Нурмиси»,
Аби кашкета спас...
І на чиєсь «Ай, дур несе»—
Скажений викрутас.
Чи небом, чи левадами?
Чи дерева, чи тінь?
Вже зорі не плеядами
Вже зорі—виру згін...
Хочу за полу—сутінь, та...
Крутнула й знову мчить.
І все якось і тут, і там
Спереду й за плечми...
Ось наліту зриваю я
У неї молодик...
Тільки луною «уй, та ай»
Й немає вітру—зник.
Та перегнать ніхто може
Не в силі з нас.—Огонь!
І вистилає втома вже
Мов оксамитом сон...

Л. СМІЛЯНСЬКИЙ

МЕХЗАВОД

(Повість)

Гурток імені Лібкнехта сходився вже не раз у Писанки. Читали статтю з «Червоного архіву» про організацію замаху на німецького генерала Гофмана підчас окупації України. Це викликало жваві розмови, бо дехто й сам мав цікавий матеріал і ділився ним з товаришами.

Одного разу Залевадний розповів про заяву Білолоба до бюро комсомольського колективу. Річ у тім, що Білолоб, настоявши на виключенні Писанки з спілки, вже другого дня був неспокійний. Так, що коли професор мови випадково, певне, заїхав у розумування на політичні теми й насміхаючись сказав, що радянська влада, взагалі, його цікавить, Білолоб скочив з стільця й вигукнув так, що перелякав не стільки самодура професора, як аудиторію:

— Ти, чорносотенцю, припиниш свої погромницькі промови, чи ми тебе викинемо з аудиторії, як негідне падло?..

Звичайно, професор не захотів би вчути цих слів, але розлютований Білолоб гепнув стільцем по столі й почав вимагати від аудиторії протесту. Професор був хитрий і не боязкий. Він ще в одному з п'ятихвилинних національних урядів був за справжнього міністра й навчився добре дипломатії і стратегії.

— Дозвольте запропонувати вам замовкнути й заспокоїтись, — сказав він спокійно Білолобові, — ви ще не навчилися відрізняти діло від жартів.

— Авже ж, це був тільки дотепний жарт — зазначив хтось із студентів.

Аудиторія загомонала. Білолоб настоював на своєму. Тоді більшість аудиторії запропонувала йому покинути лекцію і не заважати слухати професора. Білолоб вибіг із залі. Цілий той день жодна думка не змогла вдержатись у його мозкові. Він проблукав містом до ночі, повний ненависти й завзяття. Швидко міряючи вулиці, він скидався на людину, що ось допіру загубила на пішоході свою найдорожчу річ і тепер, поспішаючи, її шукає. Його постать циркового борця, запалені очі й палахкотливе лице примушували подорожніх чомно звертати йому з шляху з таким виглядом, що запропонуй він їм поступитися ще й пальтом і гаманцем, — то й це вони віддали б, не промовивши й слова.. Не кожного ж обдаровано великою мужністю і атлетичною силою!..

Цілий ранок другого дня Білолоб писав заяву до правління інституту. Він вимагав рішучих заходів проти реакційної професури. Його ж повинні вислухати на правлінні... Адже ж кожному ясно, як це впливає на студентство.

*) Початок див. „Молодняк“ № 1 за ц. р.

Твердо й переконано натиснув Білолоб на ручку дверей до кабінету ректора.

— Ото і дуже приємно, що ви самі прийшли.. Не треба й викликати.

— Я вам приніс заяву,—перервав його Білолоб.

— Ех, друже, заява вже не допоможе... Що тут заява!.. З вимоги професорів і навіть з бажання студентства...

Білолоб раптом про щось догадався.

— Я нічорта не розумію... — вигукнув він, кидаючи на стіл складену заяву, — що ви, товаришу ректоре, мелете!..

— Обережніші, обережніші, товаришу,—ласкаво промовив ректор,—я уповноважений довести до вашого відома, товаришу, що ми примушені були вчора на правлінні виключити вас з інституту.

— Чи не надто ви поквапились, товаришу... начальство?

— Ні, товаришу, якраз вчасно...

— Але ж, я вам, товаришу ректоре, не давав ще своїх свідчень у цій справі...

— І не треба... і не треба... За вас посвідчили... Все доладу розказали... Цілком уявляємо все.

— Значить — кінець?..

— Ну, звичайно... Заберіть свої документи в канцелярії, їх уже наготовлено для вас.

— Ага так?.. Ну, так до побачення...

Білолоб рішуче вийшов з кабінету. Він вийшов до коритару. Поміркував і вернувся до кабінету ректора.

Що, власне, ви ще маєте сказати? — запитав той.

— Я вам забув нагадати, товаришу ректоре, що ви великий боягуз і... дурень. От і все!..

Тепер хлопець рішуче вийшов з кабінету.

Проте, Залевадний не менше вразив гурток, коли розповів ще й про те, що до комсомолу прийнято Воронівську.

— Мені бракує віри в це... Я сам мушу переконатись — заявив Федорченко.

Але це було так. На бюрі агітпроп Артем дав їй рекомендацію. Адже ж хіба може хто закинути, що вона не серйозна студентка, що вона політично неписьменна, несвідома!.. Ніхто!.. Значить можна приймати... З неї буде одна з кращих активісток і т. д.

— Такого активіста, — сказав Федорченко, — я б одвіз на щонайгіршому вантажному автомобілі на найгірший смітник. Правду я кажу, Писанко?

— Авже ж — відповів той.

— А я б, — додав ще Залевадний, — вкупі з Воронівською, викинув би на смітник ще й агітпропа Артема — цього опортуніста...

— Почекай... його ще викинуть... доберуться...

— Атож... надійде і його черга... Тоді ми його впарі з Воронівською..

— Але, що ж робити з Білолобом? — спитав Писанка, — йому тепер на біржу чи як?..

— Мабуть, що так... Але ж сила яка! Гігант, а не людина. Сильнішого на весь інститут немає.

— Заплутається хлопець... Його зняли і з бюро колективу.

Вже перед тим, як розходитись, Писанка запропонував гурткові дещо з літератури.

— Припустімо, йдете ви вулицею й бачите крамницю державного видавництва...

— Ми ходимо без мікроскопів — зауважив хтось.

— Заходите ви до крамниці (але це все лише припущення...) і кажете: «Дайте мені книжку про життя комсомолу». Звичайно, з таким проханням ви вдаєтесь до статечного старого продавця, що знає весь книжковий ринок... «Вибачайте, — відповідає він вам якнайчемніше і з ласкаво-вибачливою посмішкою, — ви певне, хочете купити книжку про комсомольський побут, половую жизнь і т. д.». Але ви не згодні з ним, ви кажете, що вам потрібна книжка саме про ідейне життя комсомолу, а не про статеве й не про побут... «Гм... угм». — красномовно вигукує продавець, і дивиться на вас довго й пильно, і на очах його, безумовно, ви читаете несподіване змішання й раптову благуватість... Потім він іде до старшого продавця й говорить йому на вухо: «Там, грамданін вимагає повість про ідейне життя комсомолу». «Ми по заказу не пишемо, — скажіть йому, — відповідає старший продавець, — а проте запропонуйте йому програму і з'їзди комсомолу...». Але ви на програми й з'їзди не згоджуєтесь, аджеж ви їх давно вистудіювали. Тоді статечний продавець з ласкаво-вибачливою усмішкою говорить, що ось зараз він піде до завідувача крамниці й питає. І таки дійсно йде і говорить заву, що ви б бажали купити книжку про життя... «Та то ж ненормальний, женить його в шию» — швидко обурюється зав. Почувши таке, ви спокійно й гордо покидаєте крамницю... але ви добре відчуваєте, що вам услід здивовано й з усмішкою дивляться всі продавці крамниці на чолі з завом, а статечний старший продавець дивиться на інших продавців, крутить у себе проти лоба пучкою і робить глибокий значущий жест — і все це на вашу адресу. Всі продавці з ним згоджуються. Тоді, щоб покінчити з цим, завкрамниці робить глибокомудре резюме:

— Тепер багато ненормальних — їх усіх не може вмістити дім божевільних...

Розповівши це, Писанка зробив павзу.

— Значить, тебе вважали за психа? — наївно запитав хтось.

— Не інакше...

— Ну, то вони не так уже й помилились.

Писанка продовжував:

— Але, не вважаючи на такий інцидент у крамниці, ви все ж дістаєте дещо з літератури про життя комсомолу. Радісно біжите до товаришів, нетерпляче розрізуєте книжку й читаете їм про їхнє комсомольське життя.

Тут Писанка підвів очі вгору, подумав, потім поволі оглянув усіх товаришів, ще раз підвів очі вгору, немов щось пригадуючи, і тоді, діставши з етажерки книжку, почав читати.

Він прочитав уривок із книжки одного комсомольського письменника. Ах, ця книжка!..

В ній половина сторінок точно такого змісту, як уривок, що його зачитав Писанка.

Всякі бувають «письменники...». Але цей був справжній і мав ще кілька подібних книжок.

«Радянська весна з погляду комсомольського
письменника».

«Зима минула довга й набридла. Якось несподівано й раптом упав березень; в міському сквері цілий день галасували й метушилися граки, і скоро високі старі тополі вкрились чорними незграбними шапками їхніх гнізд. На розі вулиці брудні дівчата-підлітки продавали пучечки синіх пролісків і себе. Пролісків не купували, а дівчатка по одній ходили кудись із «дядями» і, повернувшись через деякий час, хвастились одна перед одною шелестом старих «рубльовок» і т. д.

Скінчивши, Писанка зробив маленьку павзу.

— Ха-а-рр-р-оший пейзаж.. — вигукнув Федорченко.

— Так от, — говорив далі Писанка, — припустімо, ви прочитали таку книжечку, де половина еротики, комсомольцям. Що вони скажуть вам?

— Справді, що вони скажуть? — запитав хтось.

— Я думаю, що вони влаштували б показовий суд над автором... Прекрасний матеріал!..

— Думаю, що ця повість не сподобалась би комсомольцям, — промовив Залевадний.

— Зате вона надто сподобалась авторові, — сказав хтось сміючись.

— Бідний автор!.. — зробив висновок Писанка й перейшов до іншої теми.

14.

— Як добре, що матеріальний склад стоїть на окремому від мехзаводу дворішці, відгороджений високою стіною, має міцну залізну браму й найскладнішу систему замків — інакше і для нього придумали б завкоми, і ті, кому нікуди дівати свою енергію, придумали б якусь легку або ударну капость. Все це для нас було б і непотрібне, і небажане, і шкідливе...

Це так думав зав. матеріального складу Борис Воронівський, що вийшовши зранку на роботу, зривав на воротах складу печатну пльомбу. Він допіру на дворі мехзаводу прочитав оголошення про збори робітників та службовців, що мали обговорювати організацію ударних бригад.

— Ну, що ж, — думав він далі, — обговорюйте собі, говоріть хоч до мозолів на язиках, а от як ви на ділі свої слова доведете? Говоріть, робіть,

а вам за це власть по півтора фунти глевкого хліба видасть—нагодує...
Ваша повна диктатура, і ви ж самі напівголодні сидите.

Воронівський відімкнув конторку, пройшовся складом. Він кинув оком по полицях, де лежали десятки тонн машинових частин, металевого запасу по ретельно складених штабелях чавунових болванок—ніщо не стурбувало досвідченого ока зава: все лежало непорушно на своєму місці. Тоді Воронівський ще раз оглянувся по складу й здивувався: його помічник ще й досі не прийшов. Сьогодні треба було приймати новий матеріал до складу й без помічника було б важко. Він сів за конторку й почав переглядати замовлення. Купка непереглянутих від учора паперів була невелика й він швидко в них розібрався. Минула ціла година, але помічника не було. «Захворів» — вирішив Воронівський і, запаливши цигарку, вийшов розімняти ноги.

На складі чорнороби вантажили на вагонетки двотаврові бантини. Це до контори заводу добудовували новий корпус і тепер забирали матеріал. Воронівський одвернувся. Він злегка собі посміхнувся, подумавши, що, власне, можна було б дорогу й дефіцитну двотаврову сталь замінити, будуючи контору, старими рейками... їх на складі є досить, і вони значно дешевші, але ж, кому відомо, який у нього є матеріал на складі?! Він же мовчатиме. Йому наказано видати такий матеріал—він його й видає, а за рейки нічого не кажуть, значить, і він мовчатиме. Матеріал на нове приміщення контори коштуватиме понад сто тисяч, а коли б інженери знали, який матеріал у нього є на складі, можна було б, замінюючи деякий матеріал, заощадити яких двадцять відсотків... Але ж його не просять, обходяться без нього — хай!.. Він не перечить... Він мовчить і дивиться... Не заборонять же йому дивитись і... сміятись навіть. Не можна?! Ого!.. А коли йому хочеться сміятись! А коли смішно, як з димом летять десятки тисяч золотих «совєтських» карбованців! Вони — будівники, а він — «обиватель». Хай, хай!.. Ці бантини довші на півтора метри, ніж потрібно... будуть урізувати, а кінці — валятимуться без потреби, а на відрубування їх робочі години йдуть... А все це — золоті карбованці. Хай... Ось зараз одвезуть декілька бантин до будівлі й там вони лежатимуть тижнів два, три й більше — і все без діла, бо інженери хочуть забезпечити контору матеріалом. А от за ці тижні прийдуть на склад нові бантини якраз підходящого для них розміру, то ж, виходить, можна було б і не псувати цмж... Але краще мовчати... Адже ж його не питають!.. Хай, хай самі... Вони — будівники.

У ворота ввійшов помічник Воронівського. Привітався.

Я думав — ви захворіли. Завжди ви приходите цілком вчасно.

— Я, товаришу Воронівський, прийшов прощатися з вами.

— Абсолютно незрозуміло.

— Мене знімають з посади вашого помічника й відряджають на партійну роботу. Воронівський засміявся.

— А-а... ви той... Як це тепер зветься... висуванець?.. Ну, що ж, нехай вам щастить. І що ж — зовсім на склад не повернетесь, чи тимчасово?

— Зовсім.

— А хто ж на ваше місце?

— Сюди дають одну людину. Кого — ви самі краще довідайтесь. Вас просять зараз зайти у цій справі до директора.

— Як, уже й призначити встигли?

— Ну, звичайно... У нас це недовго.

— Я знаю... Ви, взагалі, нічого довго не робите. Я ладен іти хоч зараз, поки матеріяли не прийшли. Підемо разом чи що?..

— Ні, я вас, товаришу Воронівський, тільки проведу до контори — подорозі.

Вони пішли на дворище заводу. Воронівський про себе навіть зрадів, що забирають його помічника, бо він уже давно помітив, як ця молода людина приглядається до роботи свого зава — це не бажано. В доброму гуморі Воронівський прийшов до кабінету директора.

— Сідайте, Воронівський. Я викликав вас, щоб зробити вам одне неприємне для вас повідомлення.

— Ви хочете, товаришу директоре, сказати, що мені змінюють помічника?

— Ні, не зовсім так...

— Тоді я нічого не розумію.

— Чекайте. За згодою з завкомом, посаду вашого помічника маєте посісти ви.

— Я?

— Так, ви самі...

— Ага, розумію... На складі переводять у такий спосіб скорочення штату. Але сам я все одно з роботою не впораюсь.

— Ви, Воронівський, надто поспішаєте. Ніякого скорочення на складі не буде — немає кого скорочувати. Тут простіше: вас переводять на посаду помічника зава, а на зава призначено... ось... прошу познайомтесь...

З кутка кабінету підвівся величезний молодий чоловік з плечима величчя. Воронівський відчув свою тендітну руку в залізних обценьках свого новопризначеного зава, скривив від фізичного болю гримасу і, намагаючись збагнути ситуацію, звів очі вгору — просто в лице людині. На Воронівського глянули майже юнацькі, веселі й хороші очі його нового начальника.

— Ну, будьмо знайомі... Моє прізвище — Білолоб. Чи не будете ласкаві ознайомити мене з деталями роботи на вашому складі?

Тоді ж увечері Воронівський сказав своїй сестрі:

— Лишайся сьгодні вдома — прийде мій начальник.

— Хто?

— Білолоб...

— Стривай... Високий і кучерявий?

— Так... Ти його хіба знаєш? Може твій знайомий?... Ні?... Шкода. Краще, коли б був знайомий.

15

Лунко дзвеніли варстатні пилки деревообробного цеху. Їх переривчастий дзвін змішувався з гуркотом стругальних варстатів, сповнював корпус і, виринаючи з цеху, падав десь аж за дальніми корпусами мехзаводу. Хвилинами, немов змовившись, пилки й варстати разом починали роботу й тоді нев'яжимо-заглушливий, пронизливий гуркіт приголошував вигуки робітників, а над довколишніми цехами й будинками тихої частини міста вібрували й виляскували не своїм голосом пилки, ніби і вся їхня робота полягала тільки в гуркоті й дзвоні. В цеху ніхто не розмовляв. Раз, тому, що всякий голос приглушували варстати, а друге — за роботою кожен мислив тільки за роботу: варстат не мусить давати простою, матеріал не мусить лежати необроблений. Тепер уже й варстатники працювали бригадами й кожен вимагав від товариша найбільше зусиль, найбільше продукції.

Майстер цеху, схилився над папірцями замовлень у маленькій конторці. Його вуха звикли до цехового гуркоту, і коли стороння людина розгублювалась перед гуком пил і варстатів і кривилась від неприємности, то старий майстер саме в дружньому гуркоті варстатів і пилок знаходив повне задоволення. В нього на столі зростала тоді швидче купка виконаних замовлень, і він радів. Його вправне чуття вловляло в цій суміші напружених звуків звук кожного окремого варстата. Так, не виходячи з конторки, він знав, які в нього варстати в цю хвилину працюють, а які чомусь стоять. І коли довго якийсь варстат не подавав голосу, майстер виглядав крізь віконечко конторки в цех і шукав очима робітника, який покинув варстата. Комсомольська бригада, що стояла на свердлувальних та довбальних варстатах, особливо задовольняла майстра. Він знав, що там кожен контролює товаришеву роботу, кожен від гудка до гудка не відходить од варстату — і майстер спокійний: ця бригада своє завдання зробить. І чує майстер — раптом стихають два варстати комсомольської бригади. Минає кілька хвилин — їх голосу не чути. Майстер дивиться крізь віконечко конторки й бачить у тумані летючого дерев'яного порошу, як бородатий вартовий Яків Якович щось кричить на вуха двом комсомольцям і всі троє простують до виходу. Майстер здивований: свердлувальники Федорченко й Матвієв без причини не кинуть варстатів. Ось вони виходять за двері цеху і зникають. Зацікавлений і незадоволений майстер кидає конторку, щоб вернути хлопців. Але враз над мехзаводом зривається гудок на обід і майстер, махнувши рукою, іде знову до конторки готувати наряди варстатам на після-обід.

— Якове Яковичу, одірвали нас від роби — поспішайте сказати, — промовив Федорченко до діда.

— Ну й одірвав, ну й ще десять разів одірву, коли треба буде... Тоже — наркоми!.. Не займи їх... А коли спішне діло?..

Вони відійшли до сушильні, посідали на складених дошках і запалили цигарки.

— Ну, як у вас робота? Більше гуляєте, чи більше робите?

— Якове Яковичу, ви ж послухайте — ну, як можна знімати людей з роботи, щоб порожніми балачками розважати?..

— Бачу, бачу, що старательний... Не гарячись... Так кажете, що діло йде гаразд? А чому ж ваш цех минулого місяця завдання не виконав?

— Бо не встигли поставити нам два нових варстати, як раніш плянували. А тепер за яких два дні кінчають установку.

— Кінчають? А кого на них поставлять?

— У нас є двоє старих стругальників.

— А їхні варстати як — стоятимуть?

— Когось знайдемо, — нехотя відказав Федорченко й поглянув чомусь на Матвієва, що пильно дивився на кінчик своєї цигарки.

— Що я вам, хлопці, скажу, — іншим тоном підійшов до них старий. — Заснували ото ви з студентами отой гурток... ентузіясти! Гаряче взялися до діла. Розговору скільки було! Хлопці все хороші. Один одного ви добре обробляли, але що ж із того вийшло?..

Хлопці мовчали, уважно прислухаючись і не дивились на старого. Вони відчували натяки правдивості в його словах, але та правда була їм неприємна й навіть трохи нервувала молодь.

Старий подивився на хлоп'ячі обличчя, легенько, непомітно всміхнувся і говорив далі:

— Справді, що ж вийшло з тої витівки? Ви собі сходитеся у Писанки, розмовляєте, всякі героїки читаєте й інше, а осередок вашого голову, Степана Писанку, спокійненько собі з комсомолу наладжує, Білолоба із студентів вигнали, а в комсомол приймають баришенство на манер сестри нашого завідувача матеріального складу... Ну, чого ж ви носи поодвертали? Не наравиться! Нічого ви ще ні для кого не зробили, а вашого брата вже чистить починають! Порозганяють вас, як пацюків — і не зоглянитесь. А чому? Тому, що всі ви далі Писанчиної кімнати носа не показуєте. Сам він за всіх вас робить кругом, а тепер його одрізали від Спілки — й ні туди, ні сюди хлопцеві.

Матвієв і Федорченко, сидячи обабіч старого, вже докурили цигарки й тепер зацікавлено дивились на нього: їм здалося, що він таки щось знає, та не каже. Нарешті, Матвієв не здержався:

— Коли ви, діду, щось надумали, так кажіть, бо нам ще й на обід треба.

— А ви не кваптеся... Встигнете!.. Так от, кажу, скубуть вас хлопці, а ви й не знаєте... Потому, що з заводу вас там тільки двоє, а то все студенти... І хоч вони теж усі бувші робочі, а все ж таки — студенти. Той, хочу я вам сказати, що ваш отой хатній ентузіязм просто ні до чого. Треба вам, хлопці, зайнятися цим по осередках, щоб вас люди бачили.

— Пробували, — відказав похмуро Федорченко, — нічого не вийшло.

— Не вийшло? А ви ще спробуйте — вийде... Небезпримінно вийде. От, скажімо, партійний осередок інституту зняв Білолоба з науки й послав на завод — завідує тепер матеріальним складом. От і ви так зробіть — пошліть Писанку на завод. От, приміром, у вас два стругальні варстати тепер свободні потому, що загранишні поставили — от поставте Писанку на старий стругальний.

Це була добра ідея. Лиш тепер доміркувалися хлопці, чого прагнув старий. Він же, сказавши своє, переможно набив люльку, втоптавши пучкою тютюн.

— Нічого з цього не вийде, — знову похмуро відказав Федорченко, — адже ж Писанці доведеться тоді кидати школу.

— І покине... і піде на завод! — впевнено сказав старий, я вже й заявку до завкому вніс — обіцяли підтримати, потому, що хлопець фактичеські наш, тільки що одірвався трохи через науку.

Хлопці ще думали, а старий пройшовся коло дощок, навантажених на вагонетки, приглянувся й захитав незадоволено головою.

— Незабаром дощ хлюпне, а вони з сушильні матеріал на дворі держать... Хазяї!..

Потім усі троє пішли до відкритих на обід воріт і загубилися в покручених завулках околиці міста.

16.

Два тижні, одміряні гудками мехзаводу, промайнули експресом, і раптом час немов би спинивсь, або збавив набагато швидкості, перемагаючи узвів.

Несподівано Писанка й Білолоб зустрілись. Вони випадково разом прийшли до завкому обміняти профквитки.

Вже з тиждень Писанка робив на стругальному варстаті у деревообробній. Його становище враз змінилося. В деревообробній він працював на нічний зміні; вдень слухав і проробляв лекції в інституті. Працювати за двірника в своїй орендарки одмовився остаточно. Перелякана несподіванкою орендарка цілих два дні не могла придумати, що сказати на це Писанці. Нарешті, зважилась. Принесла йому платню за останній місяць і стоячи коло столу, за яким читав, не вважаючи на неї, Писанка, промовила несміливо:

— Степане Івановичу, значить ви вже не хочете бути в мене за управдома?

— Я ж вам уже заявив, що не хочу за одне приміщення бути вашим наймитом.

— Значить, уже ви не будете підмітати двір, запалювати ліхтаря, промивати каналізацію?

— Ні.

— А я думала, що ви благородний чоловік, дворянин і таким залишитесь назавжди!.. Що ж — доведеться шукати іншого...

— Можете не шукати, — відказав раптом Писанка, — незабаром будуть об'єднувати житлокоопи, то, певне, й ваші дома заберуть...

За хвилину Марія Іванівна лежала в себе на тапчані й немилосердно стогнала. Коло неї вертілась Марія Фридріхівна й намагалась заспокоїти свою господарку:

— Я ж вам казала: «Мар'є Іванівно—підозрітельний дворянини ваш Писанка» — не повірили, а тепер стогнете... Лежіть спокійно: у вас або сердечний припадок або апендицит — одно з двох...

... Техсекретар завкому голосно вигукнув:

— Товаришу Білолоб, візьміть свого профквитка.

Писанка оглянувся. Лише тепер він побачив за собою Білолоба. Він лишався такий же високий і кругловидий, як і був. Тільки незвичайна блідість та ще чомусь запалі очі робили його задумливим, млявим і якимсь нещасним:

Писанка перший простягнув руку:

— Я й не бачу, що ти стоїш ззаду... Здоров.

І тут же відчув Писанка, що Білолоб не з такою силою, як раніш, стиснув йому руку: трохи потис, потім хотів відняти руку, далі знову потис і поволі опустив свою грубу, здоровенну, колись робітничу жменю.

Вони забрали в секретаря свої нові профквитки й пішли поволі двором мехзаводу, розмовляючи:

— Ти ще не встиг захопитись своїм складом?.. Це ж надто відповідальна робота. Тут легко і в біду вскочити.

— Так, твоя правда, це відповідальна робота, особливо, коли не почуваєш себе за фахівця цієї справи. Але покищо — все гаразд. Мені здається, що я не справляюся з роботою: замовці не знають добре наших запасів, а я ще не навчився підбирати їм матеріал, хоч приблизно, такий, якого вони хочуть.

— Але ж у тебе є помічник... колишній зав. складу Воронівський...

Писанка за старим звичаєм почав насвистувати якийсь сумний мотив. Це означало, що він у хорошому гуморі. За чверть години він мав заступати на роботу й тому вони йшли в напрямку до деревообробної. Коли Білолоб скінчив і мовчав, щось думаючи, Писанка жваво перервав мовчанку:

— А от я вже встиг захопитися роботою. Ми—ентузіясти!.. Наші застарілі варстати на заводі без ентузіазму не дають достатньої продукції. Ти всміхаєшся: мовляв, безвусі ентузіясти...

— Ні, я не тому... Скажи, адже ж ти працюєш ще й в інституті — як ти можеш таке навантаження потягнути?

— Як?—Писанка знову засвистів, потім замовк і подумавши, одказав:

— В мене, друже, доба поділяється на дві частини: ніч і день. — Ніч я працюю на заводі, день на лекціях...

— Але ж тебе можуть перевести в цеху на денну роботу.

— Тоді я вдень буду на заводі, а вночі—пророблятиму лекції.

— А ти не боїшся розчохнути себе цим?

На це Писанка весело зареготав.

— А ти хіба цілу ніч спиш?

— Ні.

— А коли ні, значить і ти дещо робиш і не боїшся себе розчакнути... Чи може боїшся?..

«Може натякає», — подумав собі Білолоб і заспокєні було думки заворушилися в ньому, завихрили завірюхою — гострі, набридлі й слизькі, як мащенє залізо.

— В мене — несподівано змінив розмову Білолоб — не гаразд з житловим питанням. У студентському інтернаті я не маю права лишатись, а окремого не маю, і важко знайти. Воно з інтернату ще не женуть — не відважуються, але я не хочу лишатися... незручно якось...

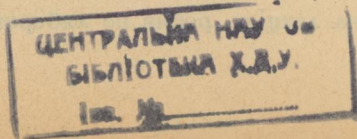
— І ти до цього часу не прийшов до мене!.. Говори конкретно—коли перейдеш до мене? Тільки не відмовлятись.

— Чому ж, я б не відмовився, але це погіршить твої умови.

— Ні чорта не погіршить. Удвох будемо воювати з обивательщиною за стінами.

Хлопці розійшлися перед деревообробною, де Писанка мав заступити на нічну.

Похмурий і задуманий розійшовся Білолоб з товаришем. Його гризло сумління: адже ж це він, Білолоб, виключив Писанку з комсомолу, а тепер той не тільки не сердиться, а навіть хоче допомогти йому в житловій справі. Хороший, чесний і витриманий товариш із Писанки. І все для нього ясно. Він, Писанка, ні в чому не сумнівається. А от йому — завідувачеві складу, відповідальній людині й комуністові, ще вчора, ніхто інший, як апологет найреакційнішого міщанства Борис Воронівський доводив, що темпи розвитку просто небезпечні для радянського господарства. Вчора він сказав Білолобові: «Коли сучасність уявляти, як переходовий міст до соціалізму, а господарські пляни, як кур'єрський поїзд (так намальовано було на плякаті в завкомі), то швидкість поїзда є небезпечна для цілості мосту. Треба лиш трохи приглянутись, і можна побачити, що міст не такий стійкий, щоб устояти при такій швидкості поїзда...». Тоді Білолоб йому одверто сказав: «Ви, Воронівський, просто зловредний обиватель, яких усюди — сила-силенна». Так, він це йому сказав, як комуніст. Але потім згадав і факти, що наводив Воронівський і знову втратив певність своїх слів. Адже ж факти з близького відомого йому життя — мехзаводу. Чому й справді повернули замовці мехзаводові виготовлені в ударному порядку чотири великих преси? Тому, що виконували те завдання поспішаючи. Преси працювали тиждень, а потім усе пішло к чорту... Або чому збільшився брак у ливарні. Тому, що продукцію штучно піднесли на вісімнадцять відсотків; а стіни нової контори виклали вже на три поверхи, а потім лише дізналися, що на складі є старі рейки, що їх можна було використати замість бантин на стелі. А коли б не поспішали, можна було б використати рейки замість бантин на стелі...

Білолоб гірко засміявся: йому спало на думку, що треба всіх робітників поробити комуністами. Але покищо на заводі їх немає й половини... Він ще раз сумно всміхнувся й завернув до складу, щоб, ідучи додому, оглянути пльомби на дверях. Один склад був незачинений, і Білолоб згадав, що в ньому малярі фарбують стіни, обшиті новою шалівкою. Під самим складом він почув голосну розмову двох малярів. Очевидно, вони закінчили роботу й лагодились кудись іти.

— Руки, брат, замазав фарбою, що й цигарки не скрутиш... — почув Білолоб голос одного. А йому відповідав ситий, басовитий голос другого маляра:

— Ти їх карасинчиком злий — чисті будуть...

Чути було звук твердо поставленого бідона — робітник змивав гасом руки.

— Витерти б чимнебудь... об штани не можна: карасином смердітимуть...

— А ти пошукай чого... Он, дивись парусина якась лежить — витри і край...

— Дійсвительно рушничок недурной.

Білолоб швидко ввійшов до складу. Він застав одного з робітників, як той витирав руки підготовленими для нового заводського клубу гардинами, що їх прекрасно розмалював заводський художник.

— Товаришу, — гукнув Білолоб, — ви що тут робите?..

Робітники весело привіталися.

— Оце закінчили... Пару днів постоїть — висхоне... Сарай, як картина...

— Слухайте, — удався Білолоб до того, що витирав руки, — ідіть сюди.

Вони вдвох підійшли до гардини. Дві з них були цілком зіпсуті, — маляр витирав руки спочатку однією, а потім другою «насухо»... Гас і фарба промастили матерію і заляпали гарний малюнок.

— Ви ж знали, що ви псуєте дорогі речі?..

— Псую?! — здивувався робітник... — Та це ж ерунда — попрайти й усе...

— Ви, товаришу, дурниць не меліть, — нервувався Білолоб. — Ви зіпсували речі цілком, бо як їх чистити, то разом з олією злізе і фабра малюнку... Гардини коштують зо сто карбованців і ці гроші вираховують з вашої платні.

У відповідь робітник гідко вилаявся. Потім замахав руками перед Білолобом, розкричався й вибіг з сараю.

В інтернаті Білолоб остаточно вирішив перейти жити до Писанки. Він поглянув на порожні ліжка товаришів по кімнаті, що їх тимчасові хазяї десь сиділи по лябораторіях, і сумно подумав: «чи доведеться ще бути студентом?». До закінчення ВИШ'у йому лишилося два роки. І хоч минуло всього кілька тижнів, як зняв його партосередок з ВИШ'у й послав на завод, але на хвилину здалося хлопцеві, що то він десь аж у дитинстві сидів на лекціях, робив по лябораторіях і відкривав збори трьохсот вишів-

ських комсомольців — такі далекі, романтичні й прекрасні здалися йому студентські його часи.

17.

Все вийшло незвичайно просто й щасливо. З райкому надійшов папірець — зібрати кошти на тракторну колону райкому. Пустили по руках підписку. Але комісії здалося, що грошей зібрали мало. Студентство не могло з свого мізерного бюджету виділити більше коштів. Тоді вирішили стати десь колективом на роботу на день і працювати на тракторну колону. Хтось запропонував об'єднатися з підшефним виробництвом — мехзаводом. Шефкомісія умовилась з комсомольським колективом мехзаводу й одного ранку понад двісті комсомольців з мехзаводу й триста—з інституту разом вирушили на залізницю вантажити величезні гори брухту на платформі.

Ранок був ясний і морозяний. Різкий вітер голками впивався в обличчя півтисячного загону комсомольців, що кривими, зламаними лавами простували за околиці міста. Вітер чіплявся за старі пальта й шинелі, метляв полами і, здавалося, кожному коло вуха висвистував:

— Шви...и...дче... шви-и-дче...

І засунувши руки глибоко в кешені пальт, натягнувши кашкети низько на очі, швидко ступав загін комсомольців, що нагадували... самих себе... Ніхто не співав, ніхто не командував, а без такту й пісень швидким діловим кроком молодь гупала назустріч оскаженілому вітрові.

В останній лаві йшов Федорченко, що організовував похід на брухт, секретар осередку деревообробного цеху Матвієв і Залевадний. Вони втрьох мали відповідати за похід. Як і завжди, Залевадний мовчав і дивився незмінно вперед—у потилицю передніх лав. Можна було припустити, що він вслухається в тушіт тисячі ніг, вловляючи в ньому якісь невловимі шуми, чутні тільки одному йому. Тому, коли говіркий і задоволений Федорченко запропонував був йому цигарку, закурюючи сам, той odmовився кивком голови й чомусь немов здивовано раптом оглянув Федорченка.

— Ти щось хотів запитати? — удався він до нього.

Той засміявся.

— Ні, я просто цигаркою хотів почастувати...

До останньої лави підійшов секретар комсомольського колективу мехзаводу.

— По списку сьогодні не з'явилися кілька чоловік, — удався він до Матвієва, — ти розслідуй причини, бо ти відповідаєш за своїх з деревообробної...

Він вийняв блок-нота й перелічив прізвища.

Серед них Залевадний почув прізвище Писанки.

— Вибачай... — спитав він, — зачитай ще раз... Писанки теж немає?..

Це, певне, помилка. Він не може не бути...

— Всім, хто не вийшов—догани з попередженням. Та написати обов'язково до стінгазети...

— Добре, зроблю, — відповів жваво Матвієв.

Потім він сказав Залевадному:

— Не можу зрозуміти, де дівся Писанка...

— Я теж. Саботувати — на нього не схоже.

— А як у нього справа з комсомолом?

— Лежить в окр. КК... Там збирають матеріяли...

— Але ж так затягувати справу — просто необачно... Чи не написати про це до газети — може тоді зрушать?..

— А я думаю, — відмовив Залевадний, — що краще не писати. Окр. КК хоче мати нові матеріяли для негативної характеристики Писанки — і воно матиме матеріяли... але несподівані для них. Треба пам'ятати, що Писанка був один з найактивніших комсомольців інституту.

Тепер комсомольський загін наблизився до залізничних колій і нишпорив очима, відшукуючи брухт.

Величезну площу на кілька десятків залізничних колій немов виловив хто численними разками червоного наміста. Сотні вагонів порожняку чекали на вантажників металевого брукху. Півтисячна лава комсомольців просто зникла між рядами вагонів. Назустріч вийшов агент по транспорту брукху. Його зустрів Федорченко, на ходу виймаючи блок-нота:

— Товаришу, комсомольців прийшло коло п'ятисот чоловіка, їм треба наготувати...

— Все це, — перервав хлопця агент, — я вже знаю і все, що треба ми вже підготували. Тут є ваших четверо, що прийшли раніш і з ними я зарані поділив усіх на партії, підготував носилки, ломи й усе, що потрібно.

— Та хто ці четверо?.. — здивувався Горленко. — Я нікого не посилав і не знаю.

— Підіть і знайдіть їх, — запропонував агент, — вони там розганяють вагони паровозом по окремих купках брукху, щоб легше носити. Бойові хлопці — вони встигли вже перевести підготовну роботу, так що можна вам зараз і починати навантажування...

Хтось міцно натиснув на плече Федорченкові. Той оглянувся — перед ним стояв Писанка.

— А, нарешті, й ти тут, Степане!.. Чого спізнився?..

— Друже мій, помиляєшся. Я вже тут з хлопцями цілих дві години...

— Так це ти тут підготовні роботи підганяв до нашого приходу?..

— Звісно, я...

— Ну, коли так, то давай поділимо колектив на гуртки й почнемо...

— Здрасте реб'ята, — жартуючи вигукнула, підходячи до них Воронівська, — чого ж стоїмо?.. Давайте починати...

Федорченко зміряв дівчину поглядом і промовчав. Відтоді, як зазнайомився він з Воронівською на концерті, зустрів її одного разу в Писанки й дивувався — навіщо той зближається з цією дівчиною. «Проте, вона ж тепер комсомолка... Досягнення інститутського осередку!..» подумав він саркастично й пішов організовувати групи.

— І ви, Воронівська, тут?.. — здивувався Писанка.

— А де ж я мушу бути, коли більша частина нашого колективу тут...

Треба б дивуватися, що от ви, абсолютно позапартійна людина, прийшли з комсомольцями працювати...

На мить Писанка навіть розгубився... Воронівська дає йому кваліфікацію!.. Йому — старому активістові!..

— Так, так, — промимрив нерозбірливо він, — ви правильно кажете: я позапартійний, а ви той... а... чорт... партійная. Бувайте, я біжу допомагати Федорченкові.

Він побіг, а Воронівська постояла трохи на місці, а потім пішла й змішалася з гуртом комсомольців, що збившись до купи, співали.

Писанчина група навмисне обрала собі найважчу роботу. Треба було вантажити на платформу великий залізний лом, де кожную річ не можна було розбити на дрібніші частини, а ціла вона важила до десяти пудів. В групі було дванадцять чоловік, що з жартами й сміхом напружувались, щоб піднести якусь важку річ.

Писанка вдвох з своїм сусідою по варстаті, деревообробником, брали уламки чавунних станин і носили до платформи. Писанчин напарник Бездольний був низенький, товстий парубок з обличчям, що нагадувало повний місяць. Він то стогнав, несучи важку річ, то вигукав для ритму якісь невиразні звуки. Або смішив усіх вигадками про Писанку, що його немов би він бачив кілька років тому безпритульним, який хапав у приватників на базарі яблука. Всі сміялися, не помічаючи, як минав час.

За годину-дві як почали робити, до Писанки підійшла звідкись Воронівська.

— Приймайте до своєї групи?

— А голова не заболить? — насмішковано спитав Бездольний, — у нас робота важка... ось із Писанкою допіру обморок був...

— Що ти верзеш, пеньок обстрижений? — кинула ще зневажливіше хлопцеві Воронівська.

Усі зареготали. Бездольний удав, що розсердився. Він і справді нагадував товстий низенький пеньок, до того ж таки дійсно обстрижений. «Пеньок...» — загукали комсомольці, — ану виклич на соцзмагання баришню з інституту!

Бездольний і Воронівська ще раз оглянули одно одного.

— Ось краще допоможи мені віднести оцю штуку, — промовила до хлопця Воронівська.

Вони вдвох підняли важений уламок заліза. Хлопець напружився, почервонів і вони поволі понесли. Всі зацікавлено дивились на Воронівську. Вона несла річ легко, немов би без особливого напруження, «Пеньок» же дріботів ногами, сопів носом, намагаючись не впустити залізо. Проте, бадьорився й навіть хотів щось смішне вигукнути, але з того нічого не вийшло — дівчина швидкою ходою тягла його й брухт до платформи.

— Гей там, не закинь случайно нашого «Пенька» на платформу!..

— Не піддайся «Пеньок»!..

Але Бездольний не витримав і таки серед дороги поклав обережно залізо на землю.

— Ну, що ж, — відпочинь, — байдуже промовила Воронівська і теж спинилась, поклавши річ.

— Ні, хіба я, щоб спочинуть... Це я закурити надумався...

Він, дійсно, вийняв цигарки й запропонував дівчині.

— Не палю.

— І добре робиш... Треба, щоб у комсомолі ніхто не палив...

— Та чого ж сам палиш?

— Ну я—то інша річ, я, взагалі, нещасний... У мене й хвамілія така — Без-доль-ний... Це ще мій дід, як був...

Комсомольці засміялись.

— Уже «Пеньок» зуби заговорює, щоб хоч трохи передихнути.

— Бідова дівчина... Замучила нашого хлопця...

Воронівська знову взялась за залізо.

— Ну, понесемо, чи що?.. Потім докажеш про свого діда.

Коли віднесли залізяку, Бездольний сказав Писанці:

— Пороби покищо ти з нею... А я тимчасом поможу хлопцям, а то не згрузять.

Писанка засміявся й почав носити вдвох з Воронівською. Вона підіймала речі легко й несла швидко, ніби поспішала.

— З вами можна багато зробити — зауважив він.

— Ні, це так вам здається... Просто я ще не втомилася, а ви вже поносили, то й пристаєте трохи. Ось краще трохи відпочинемо.

Вони сіли на старого злежня, що їх багато порозкидано довкола.

— Ну, що у вас доброго?

— У мене—відповів Писанка — ніяких змін... Цими днями переїхав до мене Білолоб — тепер живемо разом.

— Він тепер начальник мого брата по складу. Іноді заходить до нас. Вони з братом обговорюють свої службові діла. А у вас, як з поновленням у комсомолі?

Покищо без змін... Деякі члени округової КК теж проти мене... Проте їм бракує матеріалів.

Вони звелися і знову почали працювати. Вже всі трохи втомились і тому було менше галасу й жартів невгомного Бездольного. Під кінець роботи велика частина брукху була перенесена на залізничні платформи й у такий спосіб підготовлена до відправки на заводи.

Знову пошикувалися в лави комсомольці, і вже починало вечоріти, як поверталися вони вулицями галасливого міста.

Писанка йшов із своїм новим товаришем Бездольним, що з ним тепер він разом працював у цеху.

— Чого ти, Писанко, немов засмутився? Ось прогуляємо сьогодні вечір — розважимося.

— Твоя правда, Бездольний, треба розважитись. Сьогодні мене вразила Воронівська. Знаєш, я певен, що вона чужа в комсомолі, пролізла в Спілку лише через протекцію прихильників своєї фізіономії, а отже дивись

— яка щира й «ортодоксальна»! Сьогодні мене назвала «абсолютно позартійним». Що ти на це скажеш?

— Я, Писанко, мовчу, бо я обурений. Але я теж—нещасний. Я змалку — нещасний. І тепер ось моє прізвище змінили на якийсь «Пеньок» — це ж образливо!..

Потім вони разом засміялися один з одного, звернули з лави комсомольців на пішохід і пішли по домівках.

Писанка радів, що йому пощастило таки звести студентів з підшефними робітниками на одній роботі, бо ж ініціатива влаштувати недільник була його.

18.

Свіжа сонячна осінь враз перервалась дощами і бурями й потекла на завод брудними патьоками рівчаків, що фарбувалися в іржу змитого чавуну, в нафту насиченого ґрунту та ще припадали струмки свіжим порохом звантаженого вугілля. Здавалося, що й хмари припали порохом кам'яного вугілля — такі брудні й забрьохані проносилися вони низько над заводом. Можна було думати, що вони чіпляються за громозводи кількох димарів мехзаводу. Але раптом дощі вщухали й тоді пронизлива холодна мжичка проймала наскрізь спецзодяг чорноробів, що на складі заводу розвантажували десятки підвід чавунних болванок. Вони підходили по двоє до возів, важко навантажували носилки й несли чавун до дерев'яного сараю, мовчки, трохи згинаючись під вагою й одвертаючи обличчя від косої мжички. Порожні підводи від'їздили, а натомість ставали нові й нові — так цілий день.

Завод забезпечував себе матеріалом.

І не вважаючи на осінь, бруд і дощі, Білолоб у піднесенім настрої бігав до складу. Він наказав звільнити місце для чавуну в кількох сараях, а метал усе плинув і плинув. Білолоб знав, що завод уже кілька місяців голодує на метал. Контори вже припинили приймати нові замовлення, ба... навіть почали відмовлятися від прийнятих раніше. Цехам бракувало чавуну й сталі. Лише деревообробний цех, обкладений зокола штабелями ґатункового лісу, завзято ревів стругальними варстатами й захлинався протяжними вібраціями дискових пил.

Перед вечірнім гудком Білолоб зайшов до контори складу. Він разом з Воронівським займав окремий кабінет. Коли ввійшов Білолоб, Воронівський сидів, схилившись над книгою замовлень на матеріал, пильно приглядаючись до сторінок. Білолоб сів за свій стіл. Він хотів поділитися своїм настроєм з колегою, але той всупереч своїм звичкам сидів похмурий над книгою й не підносив голови. Безсумнівно він у кепському настрої. Певне, щось стурбувало його. І раптом Білолоб зауважив, що його помічник дивиться в книгу, але не бачить у ній нічого — він просто вперто над чимсь міркує.

— Що трапилось, товаришу Воронівський?

Той не підніс голови.

— Нічого поганого... як і нічого доброго.

— Як то нічого доброго?! Адже ж завод забезпечено тепер і замовленнями, і матеріалами на цілих півроку. Цебто уникаємо скорочення штатів і програми, збільшуємо темп... Це по вашому ніщо? Так?

— Ех, колего, — разом підвівся Воронівський, — хіба я цього не знаю... Добре знаю, що для нас важить чавун. Але в мене передчуття...

— Та ну... ніяких передчуттів!.. Матеріал є, кваліфікована сила є, а передчуття ваші зовсім непотрібні... Ви знаєте, що ми маємо велике замовлення... на парові молоти для устаткування заводу сільгоспмашин? Ці замовлення лежать уже кілька місяців; тепер ми можемо взятися й за них... Цими днями почнуть у ливарні формувати станини. Скільки чавуну на це піде!.. Ви ж розумієте—для нашого маленького... майже мініатюрного для нашої доби підприємства це замовлення має рішуче значення... Подібних робіт завод не виконував уже кілька років. Ви знаєте, що то значить виконати це блискуче і вчасно! Це значить відкрити для заводу перспективи інтенсивнішого розгортання, цебто завод незабаром набере ваги підприємства республіканського значення. Та, власне, що вас турбує?.. Якись домашні справи?.. Дрібне!..

— У мене передчуття...—похмуро відмовив Воронівський і підвівся збиратись додому.

Минуло кілька хвилин, як прогув вечірній гудок.

— Ви йдете теж?.. Ну, то ходімо разом. Дорогою й поговоримо.

Вони пройшли спорожнілим уже заводським двором і вийшли на вулицю. Ні дощ, ані мжичка не туманили повітря й земля по незабрукованих місцях дороги стужавіла й без сліду витримувала ступні людських ніг. Білолоб уже кілька днів, як переїхав жити до Писанки. Це було недалеко від заводу, але Воронівському було ще ближче і він раптом запропонував:

— Ходімо до мене... Посидите трохи. Однак сьогодні у вас вільний вечір.

Білолоб легко згодився. Це вже не вперше заходив він у такий спосіб до свого колеги. Йому здавалось іноді, що Воронівський буває каже правду в своїх скептичних промовах і хлопець охоче прислухався до слів досвідченішого колеги. «Цей обиватель іноді буває цікавий і занятний...»—подумав Білолоб, підіймаючись по сходах на третій поверх будинку, де жили Воронівські.

В м'якій комфортній вітальні Білолоба зустріла Зіна. Вона тепер, опинившись у комсомолі, одягалася ще простіше. Жодної риси вибагливості не позначалося на її туалеті. Проте, певне стремління до граційности в простоті немунуче проймало всю її зовнішність. Підстрижена під хлопця зачіска не падала жужмом на шию, а повільно сходила на нівець. А легкі хвилі чорнявого волосся над чолом надавали зачісці ненавмисне граційного вигляду. Низькі черевики були точно об нозі й не мали розтоптаного, неохайного вигляду. Це різнило дівчину від багатьох інших комсомолок, що подібно до гоголівського «тарасбульбівського» запорожця, занехають безнадійно свій одяг «в знак полного к нему презрєнія...».

— Я чула, що ви перейшли жити до Писанки. Чи неправда? Я кілька разів була в нього—книжки брала. Тепер теж хочу зайти. Треба повернути йому деяку літературу—вже проробила...

— Що ж, заходьте... Ваша подруга... як її... ця... Гладиска—так вона частенько буває в Писанки...

— Буває? От добре. Я з нею і зайду... десь у неділю чи що... Борисе,—раптом гукнула вона,—що ти там робиш? Кава може застигнути...

— Сідайте сюди, до столу,—припрошувала вона Білолоба,—адже ж після холодного дощу, певне, хочете чогось гарячого?

Білолоб охоче підсів до столу. За кавою розпитав дівчину про комсомол в інституті.

— Ого!.. робимо...—завзято вигукнула вона,—в неділю ходили колективом на залізницю—заробляти кошти на тракторну колону нашого райкому. З мехзаводу теж було з триста комсомольців. Весело... Приємно... Шкода, що вас не було.

З сусідньої кімнати вийшов Борис Воронівський. Він передягнувся вже в теплий м'який зодяг, умився і тепер блищав свіжістю й настроєм. Присуюючи до себе шклянку з кавою, він якось кислувато всміхнувся і продовжував старої...

— Так у мене, колего,—він інакше не називав свого зава—Білолоба,—передчуття. Ви знаєте вже, що в мене завжди передчуття. І вони мене ніколи не одурюють... Коли я списав сьогодні в книгу прихід чавуну, я подумав над дечим і серце мені заболіло. Справді, ми ж знаємо багато фактів, коли наш завод невміло виконував замовлення, особливо значні й вигідні для нас роботи... Завжди знаходили якусь хибу в роботі, і завжди докупувались її пізно—так що пропадав матеріал, робочі руки, а іноді й замовлення... Хіба не так... Так, запевняю вас, колего, що й надалі ми не забезпечені від цих огріхів.

— Ну, це бувало не завжди, і навіть не так часто, як це ви собі уявляєте,—заперечив Білолоб.—Адже ж за останній час ми починаємо одержувати вже й не місцеві замовлення, а й здалека...

Хе-хе-хе! Ну, що ж із цього? Я вам, колего, по-щирості скажу, що різних пошкоджень, з якими ми випускаємо продукцію, куди більше, ніж ви й багато хто з адміністрації заводу думає... Я це кажу вам, бо мені це болить, бо я приглядаюсь до всього, бо я ж усього цього хазяїн, як і всі трудящі...

— Бідний Боря,—тихо промовила дівчина,—ти надто близько до серця приймаєш усе! Це тебе може зруйнувати!..

— І знаєте, що я передчуваю?—продовжував Воронівський.—Що й дороге замовлення на парові молоти, що має дати заводу десятки тисяч чистого прибутку, теж виконають кепсько... Або й просто осоромляться...

— Цього не буде,—піднявся раптом Білолоб,—цього не допустять робітники-комуністи і, взагалі, кваліфіковане робітництво, що контролює технічний персонал. І нехай передчуваєте ви, нехай передчуває половина заводу, а ми все одно блискуче виконаємо це завдання... і навіть раніш, ніж це заплановано. Вчасно й блискуче—будьте певні!..

— Браво, браво!... Це, справді, комуністична постановка питання!...— вигукнула Воронівська.— Я певна, що так і буде на ділі, бо так ставить питання... наша партія!...

— На жаль, я думаю інакше, колего, ніж ви й моя сестра. Я тверезо думаю. Ми самі винні в тому, що багато псуємо. Не дивуйтесь... це зрозуміло... Ми надто поспішаємо. Ми почали п'ятирічний плян. Може ми його й виконаємо, але він буде дефіцитний... Я не певен, звичайно, але я передчуваю... Країна взяла надто швидкий темп. Ми схожі на необачну людину, яка біжить незнайомим шляхом, заплющивши очі...

— Факти?..— коротко вимовив Білолоб.

Ви хочете фактів?.. Хіба ви їх не бачили навколо!.. Ви на заводі всього кілька тижнів, але й ви певні того, що приміщення контори коштувало б на який десяток тисяч дешевше, якби адміністратори не погналися за тим, щоб виконати плян вчасно... Та хіба мало їх, цих неприємних фактів!.. А скільки їх є невикритих і невідомих може нікому. Ми біжимо наосліп, заплющивши очі, на ями, рови й кілки на нашій дорозі...

Вже давно Воронівський закінчив з кавою й почав, як завжди, бігати по кімнаті. Мовчки сиділа, не знаючи що сказати, Воронівська й слідувала за мінливим виразом обличчя в Білолоба.

Поволі насував морок. В сутіні починались ховатись лінії облич; знову поллявся дощ—невеличкий, але тривалий і набридливий своєю одноманітністю. Він нагадував нудного, забрьоханого візничого коня, що цілими днями замучено чвалав містом, не реагуючи в жодний спосіб на хазяйський настирливий батіг.

Білолоб перейшов на канапку коло потемнілого вікна. Він старанно намагався дібрати слів проти висновків Воронівського, але передбачав, що той його легко спростує.

Від напруження мозку він швидко втомлявся. Тепер знайоме вже йому почуття втоми й заплутаності в думках стурбувало його. Це ще дужче збурило його спокійний було настрій. Він уже не думав про слова Воронівського, та й навіть не слухав їх. Чомусь тільки згадав Писанку, свою колишню сварку з ним, потім згадав ще недільник комсомольців, що вантажили брухт, і, нарешті, все це змішалось в один мигтючий огнями й димом хаос, що в ньому не дібрати було жодного ладу. В перервах промови Воронівського, він чув, як глухо падали краплини дощу на шибки й уявляє, як вони скочуються по склу вниз... Раптом вирішив, що ось прийде додому й чекатиме, поки вернеться з нічної зміни Писанка й тоді вони вдвох усе як слід обміркують і дійдуть ясности в питаннях.

— А знаєте, що я запропоную?— несподівано придумав Білолоб.— В неділю урочисте засідання нововідкритої комуні, недалеко за містом. Ідуть робітники й ми можемо поїхати.

— Я з охотою, колего... Чому й не поїхати, коли трапляється випадок. Поїдемо—подивимось.

Білолоб ще посидів мовчки якийсь час, а потім звівся й почав одягатись. Умовились у неділю разом їхати до комуні.

На вулиці дочекався трамвая і швидко дістався додому. На столі лежала записка від Писанки.

«Не лягай спати й чекай на мене. Є новини».

Він узяв якусь Писанчину книгу й сів читати. Чув крізь стіни, як стогнала в своїй кімнаті невідомо на що хора орендарка й кляла крізь стогін Писанку, що так жорстоко її обдурив. Потім з другого боку з-за стіни доносився речитатив молитов учительки німецької мови, що все ще молилась і за своїх друзів, і за Степана Писанку, і мучилась питанням—чи можна молитись за Писанчиного нового співмешканця, кошмарного більшовика в сажень заввишки, який і говорити навіть з нею, доброю жінкою, не виявляє жодної охоти.

**

Чомусь пригадалось Білолобові, як він раніш, ще студентом, працював у комсомолі разом з Писанкою. Пригадав, як Писанка пообіцяв, що переконає його в потребі перегляду списку комсомольців і перебудування громадської роботи колективу. Писанка довів це наочно. Білолоб ще й тепер уявляє цю химерну, як тепер здається, картину.

**

У великій аудиторії оргінстр райкому виголошує довгу й складну доповідь. Він стоїть за професорською катедрою, лівим ліктем упирається в пюпітр, повертаючись боком до зборів, а правою талановито вимахує в повітрі над головою. Йому приємно почувати, що він уже досвідчений і дуже глибокий промовець, що доповіді—навіть експромтом—йому так же легко робити, як скажімо, палити цигарки. Він уміє причарувати до своїх слів хоч яку аудиторію. У свою промову він не перебавить гучних, непрактичних фраз: доповідь повинна бути стисла, практична й нешабльонова. Приємно ще й те, що на його доповіді сидять тихо, не перешіптуються і не ворухаться. Ну, ясно: не що, як увага до промовця написана на обличчях трьохсот комсомольців аудиторії...

Всі задоволено слухають, як виводить свої мелодії за стіною рояль, а його настагають свіжі, бадьорі голоси студентського співочого гуртка. Уважно прислухаються збори—ніхто не загомонить, не засміється. І коли ціла мелодія вихрової маршової музики якось крізь стіни й двері дістається аудиторії, нахиляється він, Білолоб, тодішній голова зборів до свого сусіда й нашіптує йому щось довго, іронічно всміхаючись. Він питає про те, кого слухають зараз збори, і сусіда згоден з ним, збори слухають не доповідача, а співочі вправи студентського хору десь за стінами.

— А скажи мені... Ну, от, коли б ці збори робили ми не на дванадцятім році революції, а, припустімо, в двадцятому році, коли були війни, фронти. І щоб тоді теж за стіною заливався піснями хор—кого б тоді слухали комсомольці?

— Тоді—відказує гостро сусіда—ми б цілими зборами розігнали оживців!..

— Ну, а тепер?..

— А тепер вони президію обрали слухати доповідача, а самі заколисуються музикою...

— А ти колинебудь зауважував, що всякі хори співають, коли йдуть фронти й завірюхи, просвітянських пісень, а коли йде доба великого будівництва, тоді вони співають військових маршів, і, я певен, в разі нової завірюхи потягне наших співаків знову до ідилічних мотивів хуторянської пісні.

Але сусіда мовчить. Він напружено думає. Потім вглядається в обличчя аудиторії—всі сидять слухаючи. Так, не лишається сумніву—вони слухають музику й співи—оті бадьорі революційні пісні, що проникають всюди крізь стіни інституту. Але ось грюкають двері й на збори влітає Степан Писанка. Він поспішає до президії. Крила його пальта летять за ним, гудзики розстібнуті й на обличчі неприхована тривога. Аудиторія незадоволено кліпає очима: вривається на збори й заважає слухати... Хіба він не знає, що на збори ходять слухати, а не грюкати дверима, і перешіптуватись з президією... Що? Позачергова заява?.. Ну, от!...

Писанка хвилюється. Він перехиляється через стілець до аудиторії, задихається...

— Комсомольці!.. Сьогодні... сьогодні...—він штовхає ногою стільця—сьогодні Польща й Надбалтицькі держави оголосили нам війну... На дванадцятім році революції хтось замахується на життя батьківщини соціалізму...

Тиша надзвичайна раптом запановує в залі.

Подаються наперед плечі, напружуються чола. І, навіть, за стінами хор чомусь припиняє співати, і сам рояль вибринькує далі мелодії акомпаньяменту, але їх тепер ніхто не чує.

Здивовано мовчить доповідач із райкому і тільки Писанка вигукує:

— Може й тепер лишимося по своїх аудиторіях складати зачоти?... А може хто згадає і за соціалізм?.. Я пропоную—на фронт... Усі негайно на фронт!... Ми два роки військовізуємось, значить можемо стати на оборону! Жодного пасивного, жодного боягуза!.. Хто мене підтримує?...

Ще вразливіша тиша сковує аудиторію.

Так буває, коли батарея чекає на команду: «огонь». Чіткіше відміряє настирливий рояль секунди, і, немов за його ритмічною командою, президія підносить руки, за нею підносяться понад сотню рук з аудиторії...

Вони згодні на фронт...

Білолоб нахиляється до мовчущої аудиторії:

— А ви?... Тільки сотня?... А останні?... Залишаються вчитись...

Заля мовчить. Мовчить напружено, немов зацькований звір перед останнім оборончим зусиллям.

Мовчки, струнко витягнувшись, стоїть голова зборів і секретар колективу Білолоб. Він бачить сотні похилених облич і не знаходить у собі для них більше слова. Він дивиться, як десь у самій гущі колективу якийсь комсомолец хоче перебороти боязкість і його орука то підноситься на рівень плеч, то знову хилиться й знову підноситься нерішуче.

Так, так, він не хоче лишатись боягузом, але ж...

І знову рука його вагається то підносячись, то похиляючись. Але Білолоб, що керує роботою всього комсомольського колективу, бачить цю нерішучість, він бачить таке вагання в свідомості кожного комсомольця і ще суворіше, ще похмуріше робиться йому лице і тратить останню тінь чекання...

Нарешті, рука нерішучого комсомольця зважується й високо підноситься над голови пасивної аудиторії. Радісно фіксує він, Білолоб, цю піднесену руку в своїй свідомості, не зводить з неї очей й застигає нерухомо в цьому напруженому погляді...

Секунди болізного мовчання зринають на поверхню залі; аудиторія сидить похилившись. Несподіване тремтіння проймає Білолоба, воно підіймається йому з ніг у плечі, руки, в мозок, ця непереможна пропасниця опановує його цілком і заважає керувати зборами. Тепер він ще виразніше відчуває, як ку залі вирують секунди мовчання, як підкоряють собі кожен присутній мозок. Немов з імлі виринає піднесена рука нерішучого комсомольця посеред аудиторії, вона швидко росте вгору, торкається стелі; швидко напинаються її м'язи, й Білолобові здається на мить, щото не рука комсомольця, а великого, владущого закону, рука, що комусь виносить свій нещадний присуд... Але не сила більш терпіти це колюче мовчання!...

Він разом щось погрозово вигукує, махає рукою й вибігає з залі. Але ніхто—ні збори, ні президія—не дивують з нього, ба... навіть не чують, як він гукає, біжить...

Доповідач з райкому тепер уже цілком зорієнтувався. Власне, він з самого початку знає, що треба говорити... Він знову стає на катедрі, спирається ліктем на пюпітр і вимахує рукою в повітрі.

— Товариші! Капіталістичний Захід і соціалістичний Схід встанне сходяться на світовій арені... Одна шоста світу оборонятиметься від уп'ятеро численнішого ворога...

Він добре уклав плян своєї нової промови й тепер його голос сповнює залю, впливаючи на присутніх, як ліки, що заспокоюють. Всіх надто втомила й знервувала оця мовчанка й тепер вони полегшено зідхають, відчуваючи цілющий вітрець прохолоди після палючого, отруйного мовчання.

Але промовець говорить не довго. Він раптом згадує, що в таку хвилину треба бути в райкомі і телефоном скликати надзвичайне засідання бюро. І несподівано він закінчує свою промову.

— Отже, товариші, потрібно більше самовідданости й ентузіязму. З ними перемагали ми на всіх фронтах, вони не зрадять нас і на цей, певне, останній раз... Самовідданість і ентузіязм!.. Хай живе перемога!..

Бурхливі оплески переривають його апотеозу. Всі встають і довго, голосно плещуть. Хтось вигукує гасла й збори дружно підхоплюють: «ура».. Довго не сідають на місця й довго не вгаває піднесення молодих сердець. А в коротких перервах між ентузіастичними дружніми вигуками чути крізь стіни, як клюбний співочий гурток, неймовірно напружуючи свої голосові струни, гремить бадьоро всім відомою піснею: «На вгороді верба рясна»...

Стихає шум і збори знову сідають, похнюпившись у пропітри. Охочих виступати на фронт не збільшилось. Тоді бере слово Писанка. Він, весело посміхаючись, швидко збігає на катедру.

— Товариші!.. Я пропоную не записуватись до армії. Навіщо? Адже ж ніхто нікому жодної війни не оголошував. Це все вигадав я, щоб перевірити наш комсомольський ентузіазм і відданість нашій радянській батьківщині!.. І наш колектив блискуче склав іспита: ціла сотня забажала йти на фронт, а в оплесках взяла участь навіть уся аудиторія!.. Молодці, хлопці!.. Всі ви довели, що в разі потреби, зможете добре плескати й співати революційних пісень!..

Писанка поважно сходить з катедри й виходить з залі. Вслід йому котиться роз'ятрений рев сотень голосів, що в ньому змішалися погроза, вигуки, регіт і свист...

Ця картина яскраво постала в уяві Білолоба...

Писанка прийшов з нічної зміни після дванадцятої години. Він дорогою заходив до їдальні вечеряти й тепер був, як і, здебільшого, шумливий і веселий. Він потермосував Білолоба, що був заснув, за плечі, збігав на кухню, вмився, і відсвіжений повернувся до кімнати. Білолоб часто дивлячись на безтурботне Писанчине обличчя, дивувався,—як може ця людина, що має силу найприкріших нерозв'язаних ще особистих справ, лишатись завжди життєрадісною і дотепною.

— Перше питання, Білолобе, у нас—це житлова комуна деревообробників. Вже підписалося сорок чоловік молоді. Є лише одна покищо перешкода. Нам потрібен порядний інтернат. Усі спроектовані в профспілці будинки на два наступні роки позайняті. А нам на п'ятдесят чоловіка потрібен цілий невеличкий будинок. Щоб і заля була, і кімнати для відпочинку.

— Таке приміщення дістати не легко.

— А в мене цілий плян,—захопився Писанка,—приміщення можна буде дістати знаєш де?..

— Ну?..

— У моєї орендарки.

— В орендарки?..

— Ну, ясно. Не розумієш—як? А надто просто. Її оренда минає ось незабаром. Це я ще взнав, коли правив у неї за «управдома»... Ми вдаємося до відділу комунального господарства й нам віддають цей будинок; ми організовуємо тут комуноу.

— Ти, Степане, наївний... Треба ще повигонити звідси й орендарку, і всіх мешканців.

Це й справді була перешкода, що її не легко було перестрибнути. Виселяти людей проти зими була надто важка справа. Це враз трохи затьмарило Писанчині мрії. Він довго міркував, але так і не зміг знайти способу.

— Ну, то ми ще над цим поміркуємо,—вирішив нарешті він.

Але все ще думав і все не міг пригадати чим саме цьому зарадити.

— Ти краще скажи мені, куди ти подінеш важливішу перешкоду—запитав, нарешті, Білолоб—свій гурток комсомольців-фронтовиків.

Писанка здивувався.

А хіба ти ще не знаєш, що ми ліквідували наш гурток?!

— Ні, не знав. Надто швидко. Ви ж тільки нещодавно zorganizувались...

— Слухай, Білий ти лобі,—сміючись промовив Писанка,—коли ти забороняв нам організовуватись, ти лише наполовину мав рацію, але не зовсім. Усе ж ти мав рацію: нам не треба було створювати товариство. Це ж політичний гурток, а хіба можна уявити собі в комсомолі якісь інші політичні організації?... Ні... Тепер це для нас ясно. Ми бажали протиставити себе інститутському обивателю в комсомолі, ми хотіли відштовхнути від керування якомсомольським колективом агітпропа Артема і його компанію, в їх числі навіть і тебе, бо ж ти допускав їхню роботу, а до нас не приставав...

— Ну, й що ж у вас на ділі вийшло?

— Вийшло інакше, ніж ми могли думати. Вийшло по-дитячому нелогічно. Агітпроп Артем і секретар Білолоб, цебто ти, нас, як безкрилих горобенят, почали вичищати з Спілки. І навіть більше того—як особливу демонстрацію проти наших протестів, ви прийняли до нашого осередку Воронівську, а тих комсомолок, кого вона спровокувала на побутові антиморальні вчинки, викинули геть з комсомолу. Ну, а як могли б ми цьому зарадити? З наших тільки один Залевадний був у бюро—так хіба він сам що вдіє?.. Наша діагноза комсомолові була правильна, а от організовуватись нам зовсім не слід було—в цьому ти маєш рацію. Бо ми замкнулися в своєму гурті, живучи палкими спогадами й мріями, а треба було нам бути в осередку, треба було нам перевести певну роботу і скинути Артема й тебе, а потім самим виштовхнути колектив із стану його ідеологічного прохолодження. Адже ж по інших інститутах комсомольські колективи виявляють себе далеко не так, як у нас. Чому? Тому, насамперед, що їх керівна верхівка не така, як у нас. Тут трапився знаменний випадок: наш головний опонент був ти і Артем; і от коли ти вилетів з інституту, навіть не схаменившись, ти, я думаю, і сам переконався, що праві були ми. Адже ж за тебе не стали навіть ні бюро колективу, ані, взагалі, комсомольська маса... Ти вилаяв професора, і обиватель обурився: де ж це видано, щоб шановного професора на лекції вилаяли мало не вуличною лайкою!... Та ще хто!—секретар комсомолу... І ми тоді вирішили, що ти вже не можеш боротися проти нас: раз тому, що ти зробився не студентом, а безробітним, а друге—що твоя ж сторона тебе ж і висікла. Це було знаменно!..

— Зауважу тобі,—перебив Білолоб,—що я переконався у вашій, принаймні, частковій правоті, не тоді, як мене вигнали з інституту, а за день перед тим. І я мусів би поступитись перед вами, але все далі пішло швидче й категоричніше...

— Правильно, «швидче й категоричніше»,—підхопив Писанка,—от саме незабаром після того ми й зрозуміли, що наша хатня організація—просто дитяча несерйозна іграшка, якою захопився навіть і старий Яків Якович. Ми ліквідувалися і тепер перейшли в наступ. Ми пустили в комсомольський колектив питання: за що викинуто з інституту Білолоба... і друге—кого втягнуто в комсомол бюрою останнього обрання... Цебто—ти ж

розумієш, ми натякаємо на сестру твого службовця, Воронівську. Ми були певні, що переважна більшість комсомольців в інституті, то лише пасивізована маса, що її завели керівники трохи не туди, куди їй потрібно. І от ця маса підхопила наші питання протесту. Тепер, друже, піди й послухай, що говорить колектив у своїй більшості. Піди—послухай, і ти ще раз переконаєшся, що ти де в чому помилявся. Твоя поразка в інституті нам рішуче стала в пригоді... Близьчі дні розв'яжуть справу.

— Хто рухає цим з вашого боку?

— Хто ж!.. Лишився Залевадний... Цей зуміє захистити своє... А в опозицію поволі просовується, ти уявляєш хто?.. Воронівська!... Агітпроп Артем—її чергова жертва. До речі, ти часто буваєш у її брата—можливо, що для тебе це небезпечно, але що, принаймні, це недоцільно для тебе—я не сумніваюсь... Я його не знаю, але вивчив її... думаю, що й він такий.

Білолоб стурбувався.

— Ну, це вже ти перебільшив. Я з ним особливо не приятелюю, але він розумна людина, хоч і песиміст. Він часто-густо звертає мою увагу на те, чого я без нього не побачив би... Колинебудь я розповім тобі деякі факти... Надто цікаво. Ти, певне, не сподівався, що таке твориться на мехзаводі.

— Ти мене інтригуєш.

— Розповім потім, бо чи не час уже спати. Наші непокійні сусідки вже втомились тебе лаяти—сплять «безмятежним» сном.

— Хай собі посплять... Може останні ночі тут досипають... Передчуваю, я, друже, що переполох буде великий... От цікаво!..

Серед ночі Писанка прокинувся. Він довго перевертався не мігши заснути. Нарешті, почав гукати на товариша. Той здивовано відгукнувся:

— Ну, що там? Знову якась ідея?

— Ти вгадав, Білолобе,—ідея... Велика ідея!.. З цим будинком ми зробимо так: перепишемо в комгоспі його на нашу комуну; потім дехто з теперішніх мешканців сам вибереться, а дехто поміняється приміщенням з нашими комунарами, адже не живуть же вони на вулиці! Саме в цей спосіб ми звільнимо будинок для комуні. Робітники мехзаводу вже бралися раз створювати комуну—нічого не вийшло: не помирились... Вплив дрібно-буржуазної ідеології... Безумовно. Але тепер поставимо інакше... Тепер і люди інші... Треба ентузіазму, як каже наш дід Яків. За нашим прикладом і весь завод піде в комуні... Не ймеш віри? Сумніваєшся? Думаєш, що й наша спроба буде невдала? Помиляєшся... Ну, а як же ти, Білолобе, вступаєш до нас у комуну? Чи питатимешся у Воронівського? Білолобе!.. Марку!.. Ти вже спиш?... Ат... ч-чорт!.. Ти йому про комуну, а він уже сопє...

Він засвистів злегка сумного мотива, потім ураз заснув і захріп так, що Марія Фридрихівна за стіною раптом прокинулась, боязко прислухалась і перехрестившись три рази, прошепотіла:

— Знову гроза з громом насувається... Зглянься, господи, на потоплюючих...

19.

В своєму старому кабінеті, де на стінах групами висіли пожовклі проекти старовинних особняків, де портрети старезні дивились дико й благувато, на окремому столі в кутку Воронівський докінчував свою модель будинку. Він уже виліпив чималий дім із метр завдовжки. Це була химерна річ, що нагадувала не то будинок, не то взагалі якусь незбагнену оселю, оздоблену силою постатей, голів і груп. Тут було основне—сницарська робота Воронівського. Він старанно обробляв гримаси постатей і вони набули іронічного й переможного вигляду сатир, що вросли в стіни затишного міщанського особняка. Воронівський часто відходив від стола, кидав погляди здаля, потім знову робив нові риси на гримасах. Робота посувалася поволи, але все ж наближалась до кінця. Автор точно не уявляв кому він покаже свою роботу і хто може збагнути ідею його твору, але відчував певне задоволення й радість, що його потаєнні мислі знаходять свій вислів у коштовній символічній речі. Його опанувало майже несвідоме задоволення, що приходить у творчому процесі митцям.

— Можна до тебе ввійти?—гукнула за дверима Воронівська.

Він швидко, майже інстинктивно накинув шматок полотна на модель і все ще радісним, м'яким голосом запросив:

— Заходь, заходь, Зіно... Ти що—збираєшся кудись іти? Чи може в тебе вечір вільний од усяких конференцій і засідань?..

— Вільний, Борисе, цілком. Ти мені покажеш свою модель? Ти ж казав, що вже кінчаєш.

— Кінчаю, але поки не закінчу—не покажу. Це покищо моя таємниця. Сьогодні я вже переконався, що мені пощастило зробити те, чого я прагнув. Моя модель—це іронія, але не над собою, а над усім довколишнім, над усім, що стискає повітря, над стилями залізо-бетону й іншими речами, що я їх можу тільки ненавидіти й проклинати, але моя модель дає мені змогу сміятись з усього цього чужого мені... Сьогодні мені весело й хочеться на вулицю, що я її переміг своїм твором. Я хочу потягнути тебе з собою... Підемо?

Дівчина подумала, потім згодилась. Вона ще не бачила брата в такому екстатичному стані—це було нове в ньому й покищо для неї незрозуміле. Брат, на її думку, був людина, що своєю пасивністю протестує проти торжества чужих переможців. Це була увособлена пасивність. Вона згадала, як у місті недалеко від них, горіла невеличка білувальна фабрика. Вона знайшла коло пожежі брата, що стояв на другому боці вулиці, вільно впершись плечем у каштанове дерево й спокійно, навіть задоволено спостерігав, як безпорадні струмені води з пожежних смоків даремно гинули в скаженій пащі вогню, як виносили поранених робітниць, як переможний вогонь знищував стару, дерев'яну будівлю. Тоді вона була образилась на нього за його цілковиту байдужість, але швидко збагнула: навіщо й для кого мусів би він турбуватись... Вона тоді підійшла до нього.

— Горить—прошептала вона йому коло вуха.

— Горить—байдуже відказав він і зараз же зазначив.—До революції не такі бували пожежі—загориться завод, так днів зо три горить... Огонь—аж реве!.. А це слабенька, немов бутафорська пожежа...,—він навіть гумливо знизав плечима й перейшов під другий каштан. Це було кілька років тому. Відтоді брат не змінився. Тільки більше жовчності стало в його довгих розмовах з нею... Та ще не раз виникало в нього почуття пригніченості й занепадництва. Йому все частіш і частіш здавалося, що скрізь на вулиці довкола нього не лише чужі, а й ворожі йому люди—переможці. Дівчина пробувала перевтілитися у нього, в уяві їй здавалось, що в братовій свідомості якийсь меч відрубує йому уявлення майбутнього. А такі моменти цього майбутнього, немов би не існували для нього. Скоро вона дошукалася й причини: такі моменти наставали тоді, коли Воронівський довго не знаходив для своїх їдких промов буйної потрави у вигляді низки шкідливих чи злочинних фактів на заводі тощо. Непорушений хоч на короткий час добробут і спокій ворога турбував його. Ці факти стали його щоденною потребою, як п'яниці алкоголь... Моменти депресії обертались на радість і торжество, коли він узнавав особливо значні факти якогось нещастя в будівництві...

Все це знову передумала дівчина, поки брат одягався для виходу. Тепер вона бачила в ньому момент особливого піднесення й радо запропонувала:

— Ходімо в кіно... Ти не був там уже багато років. Відтоді, як почали з'являться революційні фільми.

Вони вийшли на вулицю й злилися з шумливою юрбою. Вечір був холодний, але сухий і публіка тисячами загатила пішоходи. Не лише молодь, але й старі люди, ховаючись у зимові пальта, вилізли на повітря й сновигали туди й сюди вулицями, спиняючись біля вітрин крамниць, кінотеатрів і фотографій. Дівчина, йдучи поруч з Воронівським, збоку заглядала йому в лице. Воно незмінно сяяло веселим настроєм і він приглядався до вітрин, фотографій, і до зустрічних людей, як до давніх знайомих. Воронівська бачила, як він кинув оком на кілька вітрин кінотеатрів і не спинився біля жодного. Нарешті, його уяву привабив один, де стояв до каси довжелезний, майже на сотню кроків, хвіст гулящих людей.

— Чого це коло цього кіна сила людю, а коло тих майже нікого?—запитав він.

— Це нашумілий німецький фільм «Прощай кохання». Це вже другий тиждень не зникає коло нього черга. Хочеш зайдемо—квитки можна попросити когось купити.

Поки Воронівська ходила до каси, щоб доручити комусь дістати квитки, він розглядав зацікавлено фотознімка на вітринах кіно. Портрети пишних кіноактрис на мить схвилювали його—він же навіть не мріяв за останні роки про жінок, хоч був середнього віку. Просто, він не міг уявити, що може здобути якесь щастя за теперішніх часів. Адже ж життя йшло в його підсвідомості спадистим шляхом. Тепер ці багаті, вродливі жінки, як колись давно, на мить знову збурили йому почуття. Фільм був закордонний, тож

він не мав неприємности дивитись на фото з революційними сюжетами. З оглядин вітрини він був задоволений: вони не зіпсували йому настрою. Тому, коли якийсь чоловік коло вітрини невдоволено немов би подивився на Воронівського, він заявив тому рішуче:

— Маю право, тому й дивлюся.

Незнайомий чоловік, видимо не зрозумівши, мовчки відійшов на другий бік фойє. Прийшла Зіна.

— Ходімо—квитки є. Незабаром почнеться сеанс. Та ти, власне, чому смієшся?

— Так, давно дуже не бачив кіна. Не знаю, чи сподобається це.

Вони ввійшли повз контролю до фойє й змішалися з натовпом, що очікував на початок свого сеансу.

Фільм був один із сотень тих, що з причин, незрозумілих людській логіці, імпортуються нашими ж кіноустановами для радянського екрану. В них є родинний затишок, кохання, сльози, сердечні муки, розлука. Виводилась мораль: сама доля карає того, хто порушує традиції родинності. Воронівський уважно дивився. Видимо картина йому припала до вподоби. Він навіть не зважав на тісноту й задуху в залі. Вже, коли кінчився сеанс і вийшли на вулицю, він промовив:

— От де вічне, незмінне...

— Це ти про фільм?..

— Авже ж... Родина й її традиції—це незмінне від первісної людини до наших культурних часів, цим жила й повинна жити культура й дух людини.

— А як же колектив, що про нього тепер верзуть на всіх розпутьях у місті й селі? Адже ж не родина, а колектив є тепер основа існування суспільства. Ти що ж—заперечуєш рацію існування колективу? Так, чи що?

— Колектив, сестро, це черга до каси кіна: хто перший прийде, той і краще місце дістане. Але поговоримо потім, а зараз ходімо десь повечереємо в ресторані—лишилися ж такі установи на світі чи вже немає?

Вони таки знайшли якийсь незavidний ресторанчик, що його хазяїн чомусь не встиг збанкрутувати.

В першій залі було зайнято кілька столів, але в суміжній маленькій було порожньо й вони вдвох сіли за стіл у куткові. В суміжній кімнаті, створюючи цілком шаблянову картину, грало віковичне тріо якусь нудну мелодію на замовлення гурту веселих непманів чи просто розтратників... Ця музика впливала на Воронівського, немов оп'яняючи його. Він замовив до вечері пиво.

— Цей фільм, Зіно, доводить, що й для нас родинність—є святий принцип. Адже ти бачила, яка черга людей до цього кіна. І це ж не перший день.. У фільмі знайомі й близькі нам люди й почуття. Хоч цих людей звуть обивателями, але ж діло, як кажуть комуністи, не в назві. Правильно кажуть. А ти знаєш, я починаю почувати себе не самотнім.

— А хто ще з тобою?.. Ти ж ні з ким не буваєш...

Воронівський оглянувся по кімнаті—близько нікого не було. Він ковтував пиво, що вже починало туманити йому мислі.

— Я ні з ким не буваю, бо мені це й непотрібно. Важливий тут так би мовити духовний зв'язок і спорідненість—не більше. А духовно я відчуваю себе подібним до одного з них, що мислять самих себе сильнішими над усе. Вони не з своєї волі розвіяні скаженим вітром, як насіння кульбаби, по всіх просторах, але там, де вони впали на ґрунт, там вони дають свої парости, ростуть, міцнішають і їх невидимі корінці в ґрунті пронизують могутні шари чорнозему, впинаються своїми щитками в кам'яні ложа ґрунту, перетинають нафтові джерела й просотуються непомітно аж до шарів захованого в глибинах заліза. Вони все це держать у своїх холодних обіймах і все, що потрапило до них, неприступне для інших. Їхня воля, як закон природи, нездолані. Я не бачив і не знаю їх, але відчуваю їх присутність на кожному метрі нашої запаскудженої землі...

Воронівська відсунула од себе вечерю й збентежено дивилась на блага. Він швидко сп'янів од пива і мова його робилась неприродньо-піднесена, скидаючись на імпровізовані деклямації. До них підбігав офіціант, одне забирав, друге постановляв і Воронівський подовгу нерухожими очима дивився йому вслід, потім знову вертався до розмови.

— Ти лиш уяви: не минає дня, щоб влада не знайшла коло себе нового свого ворога... Таких тисячі, може сотні тисяч... Вагою своїх, відгодованих на радянському хлібі, тіл вони хочуть притиснути диктатора, перейняти йому повітря й воду. Але знаєш—вони йдуть не тим шляхом... Їх винищать попереду, ніж вони дійдуть своєї мети. А ось я йду зовсім іншим шляхом... Мене не займуть—не мають права й підстав. Бо я нічого нікому не зробив... Моя метода не встрявати ні до чого. Наказали—зробив. Але про все, що я можу бачити й передбачати, я мовчу. Адже ж мене й не питають!.. А хоч би й спитали—не сказав би, адже ж я ще не продався... Про мене кажуть, що я пасивний—що ж—тим більше гарантії, що я не сидітиму в БУПР'ї. А роблю лише те, що мені кожного разу наказують і за що мені платять... Я роблю менше, ніж ті, що їх ловлять агенти ДПУ, зате моя робота вірніша й сам я неприступний. Взяли на будівлю контори не того заліза, що треба—хай беруть.. Мене це не обходить... Мій обов'язок видати й розписку одержати—не більше. І ти думаєш робітники не бачать, що часто робиться не так, як треба? Бачать, тільки пізно. І в них теж ворухиться сумнів. Малесенький, нікчемний—лише зародок, а все ж таки ворухиться... Поволі, помаленьку й самі вони перестануть вірити в те, що вони самі роблять. А винуватця немає... Не видно його, не докопаєшся його!.. А тепер питання—що сильніше: чи оте шкідництво, за яке розстрілюють, чи обиватель Воронівський, котрий тільки дивиться на все і нікому нічого поганого не робить? Своєї руки я не забрудню ніяким темним ділом. Це не моя метода, прошу вас!.. А ти знаєш, що я собі готую празник? Ого!.. Ще й який празник!.. Мене поставили по службі нижче, ніж я був. Дали партійця в начальники. Молодий, запальний, загалом свіжа сила. Підступити до нього з розмовою не можна—самий ентузіазм... Побув пару тижнів, приглянувся—і рожеві окуляри потемніли... Думає, мучиться чоловік, а не здається. «Завод,—каже,—нову роботу дістав, розгортається»... і т. д. А припустімо, що ця робота—десяток величезних парових молотів... Робота,

звісно, відповідальна—промахнеться завод—скандал буде, виконає гаразд—на розгортання претендуватиме. І припустімо вже ливарня виготувала по половині станин для кожного молота. Дістаємо далі наряд на матеріал для другої половини роботи. Лагодимось видати; робота відповідальна... Пише мій начальник, товариш дорогий Білолоб, наряд чорноробам на післязавтра навантажити на вагонетки й одвести до ливарні чавун. А в наряді марочку проставляє. Номер чавуну, значить.. І от не розбереш, коли малограмотний, чи то марка «чотири», чи то марка «сім» цифрою написана в наряді... Треба «чотири», а воно скидається більше на «сім»... І припустімо, беруть чорнороби матеріал «сім» і везуть до ливарні, там домішують різного брухту й відливають другі половини станин, а вони виходять не з такого матеріалу, як перші... А довідаються за це вже пізно, коли замовці заберуть своє замовлення й попрацюють хоч з тиждень, тоді тільки довідаються.

Дівчина раптом стурбувалась. Вона злякано оглянула порожню цілком кімнату й боязко прошептала:

— Слухай, Борисе, але ж у цьому й тебе винуватимуть.—Ти ж контролюєш вантажників на складі.

Воронівський тихо сміявся. Ще дужче блищали йому очі й сміливішав погляд.

— Мене винуватимуть?.. За що?.. Я вже завтра виїжджаю до Москви—відряджають до Металосиндикату по матеріал. Повернусь хіба за тиждень. А Білолоб усе без мене зробить. Він і винуватий—хто ж більше? Я тут ні до чого... Мое діло—сторона!.. Хо-хо-хо!..

Воронівська раптом збагнула все й раптом веселість опанувала її істоту. Вона допила останній фужер пива, вдарила по плечі брата й зареготала.

Троїста музика ресторації на вищих нотах приголомшувала регіт цих двох людей, що реготались, нінащо не вважаючи, своїм упевненим, немов переможним сміхом.

(Далі буде)

М. ТРУБЛАЇНІ

МОРЯМИ ПІВНОЧІ

IV. НА ПОРОЗІ КРИЖАНОГО РЕЙСУ

На краю світа. Шхуна в бухті. Дівчина в білому халаті. Авантюрик. Чукчі. Метиска Мері.
У шторм на вельботі. У Беринговій протоці.

То було на початку літа, коли крижане поле в бухті вже покришилось на дрібні крижини з великими прогалинами між ними. За місяць кригу повиносить у море і сюди, на край світа, прийде пароплав, привезе новини за цілий рік, прибудуть нові люди, і багато тих, що вже занудьгували за культурним життям великих міст чи навіть великих сіл, розпрощаються з непривітною крижаною бухтою. Люди жили чеканням і мріями, нервова атмосфера важкої приполярної зими змінилась на ще важчу, коли кожен день нетерплячка зростала пропорційно сподіванкам. Більшість колоністів, не при звичаєна до диких умов Чукотки, переживала жорстоку кризу. Збільшились сварки, загострились взаємовідносини, брудні плятки йшли з будинку до будинку, з кімнати до кімнати. Говорили про зраду між подружжям, про погано прихований ад'юльтер, про те, хто на яку хворобу хоріє, хто не одривається від карт, а хто тихенько знищує давно знищений спирт. Вдесятеро перебільшували, правда, досить серйозні злочини щодо тубільців. Невдалий підбор людей для першої зимівлі культбази давав себе відчувати. І всі чекали на пароплав, що прийде, освіжить атмосферу взаємовідносин. Забере непридатних людей, заспокоїть знервованих і піддасть енергії тим кільком активістам-північникам, що приїхали сюди не на зарібки, і не з легковажної примхи, а для серйозної творчої праці, поставивши перед собою завдання перемогти всі перешкоди.

Одного дня під вікнами факторії пролунав вигук:

— Пароплав!

І за кілька хвилин все населення культбази прожогом мчало до берега. А в бухті справді, обережно лавіруючи між кригами, йшла шхуна під американським прапором. У бінокль легко було прочитати її назву: «Нанук». Це була промислова американська шхуна, що плаває на півночі і на цей раз вперше проскочила до бухти Лаврентія.

В той момент, коли колоністи збігались до берега, з помешкання лікарні вибігла жіноча постать в білому халаті. Враз вона приєдналась до тієї групи, що стояла на березі, очікуючи судна. Жінка, вірніша дівчина, в білому халаті, радісно щось виспівувала і пританцьовувала.

Не встигли змовкнути вигуки здивування й радості, що ними вітали пароплав, як почувлись нові здивовані вигуки, але вже не радісні. Постать у білому халаті, захопивши хлопчину чукчу, сідала в човен, що єдиний був на той час біля культбази. Раніш, ніж хто встиг приєднатись до неї та її

провожатого, відштовхнувшись від берега, вони опинились уже біля ближчої крижини.

Не вважаючи на вигуки, якими човна закликали повернутись назад, він продовжував віддалятись, пробираючись серед крижин назустріч шхуні.

Завідатель культбази і лікар лаялись. Завідатель обурювався, як це хору випустили з лікарні, а лікар кричав, що це чорт зна що, хіба можна було її пускати до човна.

А човен тимчасом наближався до шхуни, поки не підійшов до самого борту і білу постать взяли на палубу.

Дівчина в білому халаті була вчителька місцевої школи. Вона прибула сюди минулого року, проробила величезну роботу, вивчивши чукотську мову і налагодивши учобу в школі. Вона завоювала величезну популярність і любов серед чукців, цих справжніх дикунів. Але не змогла завоювати дбайливого, товариського ставлення з боку кількох місцевих робітників, які тероризували її грубою поведінкою, похабщиною, плётками, безглуздими наказами з боку начальства і, нарешті, вчинками по відношенню до неї, що їх можна кваліфікувати як справжнє, грабіжництво. Все це призвело її до важкого нервового захворювання і примусило піти до лікарні.

Довга приполярна зима, багатомісячна одірваність од світу й тяжкі умови зимівлі важко вплинули на настрій затравленої людини. Прибув довгожданий пароплав і з надмірною силою ырвалось нервово напруження розряджаючись надмірною радістю.

Дівчина просила капітана шхуни, щоб той одвіз її хоча б до Уелену, тільки щоб не бачити їй остогидлих будівель і людей Лаврентія. Той погодився на її прохання. Вона саяла від щастя.

За півгодини капітан «Нанук» був на березі, де його відповідним чином поінформували про ту чудну прохачку і настоювали аби він не забирав її. Американець погодився з громадською думкою і відмовив учительці. З нею стався страшений удар. Лікар перелякався за долю своєї пацієнтки, але що він міг зробити в таких умовах, в яких сам ледве витримував.

Ця вчителька в один з моментів нервозности подала заяву завідателю культбазою, в якій писала, що вона більш зг таких умов працювати не може й не буде. Її було звільнено. Тому, що вона розривала контракт, який підписала перед відїздом сюди, і за яким зобов'язувалась працювати тут не менше трьох років, їй не виплатили ні копійки грошей і навіть, навпаки, вимагали ще з неї плати за попередній проїзд на Чукотку та за харчування.

Знервована, змучена дев'ятнадцятилітня дівчина була доведена до відчаю. Правда, їй співчували. Співчували робітники лікарні, співчував учитель Ніколаєв, але завідатель школи, якийсь пройдисвіт Сьомушкін продовжував її травити. Завідатель культбази ставився до цієї справи якось невиразно і, здавалось, він більше схилявся на бік Сьомушкіна. Значно пізніше, він говорив, що він сам доходив до відчаю, спостерігаючи навколо себе шарлатанів, авантюристів, мерзотників. Але зробити щось, щоб вийти з цього становища, не міг.

— Куди я міг їх одіслати? Взимку, у всякому разі, нікуди. А потім, ким зможу їх замінити, тут, у цій дикій глушині, куди лише раз, два рази на літо зазирає пароплав.

Безперечно, що завідатель культузи, коли він виправдувався і, припустімо, говорив щиро, не мав цілковитої рації, бо в багатьох його вчинках відчувався вплив того самого Сьомушкіна, хоча б у справі звільнення молоді вчительки.

До речі, про Сьомушкіна. Він завідатель школи, але, як нам переказували, до цього часу не мав жодного відношення не лише до педагогіки, а взагалі до будь-якої освітньої роботи. Раніш він, здається, працював на мисі Північному на факторії чи то сторожем, чи то агентом закупівлі хутра. Після того, забивши комусь баки, ніби то від добре знає чукотську мову, він домігся призначення на посаду завідателя школи в бухті Лаврентія. Що він знав ту мову не краще, а може ще й гірше, ніж наш матрос Чепко, тому були свідками багато з наших товаришів. Коли доводилось балакати з чукчами, то Сьомушкін ніяк не міг перекласти їм чого ми від них хочемо, а нам чого ті хотять від нас. В таких випадках доводилось звертатись до Ніколаєва, або ж до тієї самої вчительки. Щодо останньої, то вона знала цю мову якнайкраще.

Сьомушкіна тут не люблять, особливо чукчі. Він поводитьсь з ними надзвичайно погано і причиною того, що частина дітей залишила школу, було врядування цього завідателя. Були випадки, коли він учнів виганяв з-за столу, лаючи їх за різні дрібниці. Діти втікали з школи, не вважаючи на зимову пургу. І коли б Ніколаєв не вжив рішучих заходів, щоб припинити самодурство Сьомушкіна, то школа, мабуть, була б розвалилась.

Але й Сьомушкін, і подібні йому, цього літа були неспокоїні. В Беринговому морі вздовж пустельних берегів Чукотки, наче якийсь військовий фрегат у погоні за браконьєром, ішов старенький пароплав «Астрахань» з комісією по чистці на своєму борту. І в цей далекий край, куди, здається, три роки скачи—не доскочеш, простяглася рука РСІ та КК.

Але й багато покладали надії на цю комісію. Зокрема сподівалися, що буде розв'язано справу цієї вчительки, яка залишилась без грошей і роботи за 15.000 кілометрів од своєї рідні.

**

31 липня о першій годині ночі, ледве почало розвиднятися, «Літке» прийшов у цю бухту. На рейді вже стояли «Ставрополь» та «Якут». Перший зараз же знявся й пішов у море. Ми почали швартуватись до «Якута» борт до борта. Негайно почали вантажити вугілля. Всю команду розбито на дві черги. Кожна черга працює по 12 годин. Тут ми мусимо взяти останнє вугілля. Візьмемо, скільки зможемо.

Влізе 800—візьмемо 800, 1000—1000, 1500—1500—так говорить капітан. Навантажимося скільки влізе і лише тоді рушимо в наш крижаний рейс, на порозі якого ми тут стоїмо. Хлопці вантажать швидко й інтенсивно. Працюють змінами по 6 годин, 6 праці—6 відпочинку. За другу зміну взяли 90 тонн, за третю—102, за четверту—108.

З першого ж дня на нашій палубі безперервно товчуться гості—чукчі. П'ють чай з білим хлібом. Просять чаю міцного, справжньої настойки. З цікавістю оглядають пароплав, а дехто з-під поли пропонує хутро полярної лисиці, просячи за нього спирту. Що день, то їх прибуває сюди все більше. За 20—30 миль з гір, з тундри, побачивши димок пароплаву, чи почувши про нього від зустрічного, чукчі поспішають до бухти. На беріг витягають свої шкіряні байдарки, перевертають їх догори дном і хижка готова. Поруч на піску розводять багаття, стріляють нерп—і оце їхній табір. Що дві-три години відтіля вони з'являються на пароплав, де гостують, добре наївшись та вештаються по всіх приміщеннях пароплаву.

Цілих три дні ми безперервно, без жодних перешкод продовжуємо вантажитись. Вільної хвилини люди їдуть на берег або ходять по палубі і стріляють нерп, що їх нечисленна кількість у цій бухті. Але нашим мисливцям не везе. Якось я спостерігав, як кіно-оператор застрелив нерпу. Зараз же біля судна з'явилася друга. На неї вистрелили більш як п'ятнадцять разів, але так і не поцілили.

Третього дня, підчас перевантажування вугілля, хтось невдало повернув лебідку і вугілля вагою в одну тонну придавило електрика. Та якось щасливо обійшлося, лише ногу вивихнув.

На четвертий день у морі почався шторм. У бухті хвилювання досягало чотирьох балів. Стояти біля «Якута» борт до борту було не можна. Обидва пароплави рушили вглиб бухти, зазираючи до кожного з її закутків, щоб відшукати спокійніше місце, де можна було б далі вантажити вугілля. Зрештою щось подібне знайшли аж у самому кінці, миль за 10, або й за 15 від культбази.

Звечора перед штормом на «Літке» було багато чукчів. Серед них чорноока маленька Мері, метиска, дочка чукчанки і, здається, інгуша. Її батько, що раніш працював на Чукотці, на службі у якогось торгового т-ва, невідомо за які провини перед радянською владою втік до Америки, перепливши Берингову протоку. Мері бродила разом з іншими по пароплаву. Але зацікавила нас усіх, ця маленька красива чукчанка тим, що дуже добре говорила руською мовою. Вона ходила по каютах, з нею довго панькались у кают-компанії, вгощаючи всілякими ласощами. І в той час, коли остання байдарка відійшла від «Літке» до берега, Мері залишилась у нас.

Вночі, коли почався шторм, льодоріз підняв котву і рушив далі в бухту. На ранок перед культбазою було лише схвильоване море й жодного пароплаву. А ми в той час за 15 миль од культбази довідались, що в нас на борту є несподіваний гість.

По обіді радіст дістав радіограму: «Капітану льодоріза «Літке». У нас на Чукотці дітей не крадуть. Поверніть Мері. Суховілова».

У капітана очі полізли на лоба, коли він побачив таку радіограму. Він не міг собі уявити, що в нього на пароплаві роблять такі злочини, а про Мері він навіть не знав. Не вважаючи на шторм, було наказано спускати моторовий вельбот і одвезти Мері. Капітаном вельбота було призначено мат-

роса Чепка. Крім нього поїхало кілька врангелівців, Ріхтер та я. Мені було доручено Мері, і наказано якнайпильніше доглядати Мері, бо коли вона втоне, то щоб і самому не повертатися.

**
*

Море пінилось і хвилювалось, наче сотні кашалотів та мільйони моржів почали гратися між собою. Туман навідав, налягав, обгортав, котився хвилями і захоплював небо та береги. Лише злісно буяла розлючена стихія, кидаючи невеличкий катер то на бік, то високо підкидаючи носом, то оголюючи корму, коли лопасті гвинта безглуздо розрізували повітря замість води. Пароплав швидко зник у тумані. Праворуч, крізь туман, маячили обриси високого берега. Чепко на кормі. В його руках залягло стерно, а очі впевнено позирали на стрілку компаса і намагались пронизати туман. Моторист обмерзлими руками раз-у-раз підливав до попсованого мотору бензини. Арефа Мінеєв, стиснувши зуби, сумно озирався навколо, то поглядаючи на своїх спутників, то на хвилі, що кипіли навколо і зникали в тумані. Куций метеоролог, що нагадував якийсь обрубок, загорнувшись у шинелю та кожух, не звертаючи уваги на качку та бризки, дрімав на дні вельботу. Лікар, що зовсім замерзав у своїй хромовій шкірянці, з цікавістю стежив за чайками та нирками, які з'являлись у тумані з-під хвиль, на хвилях і над хвилями. Мабуть він мріяв про полювання. Зінаїда Володимирівна, що примостилась ближче до носу, міцно обв'язавшись рятивничим корковим поясом, очевидно відчувала качку та холод і мабуть мріяла про далеку, за півтора десятки тисяч кілометрів відділя, редакцію. Я, з Мері на руках, загорнувши її в шинелю і причепивши аж два коркових рятивничих круги, сиділи посередині й були в центрі уваги.

Туман і шторм загрожували нам аварією та багатьма неприємностями. Вже більше як годину ми йшли морем, часами берег ховався від нас, але потім знов визирав то відлогою косою, то крутою високою стіною, що об неї могутнім прибоєм розбивалися хвилі. Ми не наважувались наблизитись до цих берегів. В один момент нас могло захопити прибоєм, розбити об скеласті кручі і нічого було навіть мріяти, щоб вибратись тут на землю.

Перевантажуючи вугілля з «Якута» на «Літке», ми викинули в бухту багато солом'яних мішків. Тепер раз-у-раз ми натрапляли на них. Вони спливали на хвилях і загрожували замотатись у лопастях нашого гвинта. Але найгірше було, коли зовсім несподівано для всіх з рук Чепка вислизнуло стерно і підхоплене хвилею, відплило від нас. Ми залишились без стерна. Матрос узяв весло і спробував ним стернувати, але з того нічого не виходило. За кілька хвилин, пересвідчившись, що заміна стерна звичайним веслом вимагає неймовірною затрати зусиль, ми повернули на розшуки стерна. Ми майже не сподівались знайти його. З великими труднощами, орудуючи веслом, нам пощастило зробити два чи три кола. Стерна ніде не було видно. Чепко вже відчував себе надзвичайно стомленим і до нас почали закрадатися серйозні побоювання—що буде? Коли враз однією з хвиль підняло якийсь дерев'яний уламок. Безперечно, то було наше стерно.

З великими труднощами вдалось його виловити і вельбот рушив далі. Але нещастя спіткало нас за нещастям. У моторі щось поспувалось. Моторист був примушений безперервно маленькою чаркою набирати бензини й подавати в мотор. Мотор треба було почистити.

Ми проминули вже кілька рогів і за нашими розрахунками ось-ось мусила з'явитись коса, що на ній розташована культбаза. Але культбази десь не було. Нарешті, мотор, а з ним і моторист почали вимагати, аби негайно пристати до берега, щоб щось там полагодити. На наше щастя за одним з високих рогів показалась підлога коса, біля якої приплив був дуже слабкий, і це нам дозволило пристати до неї. Так і зробили. Моторист лагодив, а решта бігали по камінні й грілись. Рушили знов у море. І лише за 4½ години ми дісталися до культбази. Там були новини.

Підчас нашої відсутності приходив пароплав «Астрахань», на культбазі було проведено чистку і ще до нашого прибуття «Астрахань» залишила бухту Лаврентія. На «Астрахані» виїхав старий лікарський персонал, поїхала вчителька, якій було сплачено увесь її заробіток і виплачено гроші за переїзд.

Сьомушкіна і ще кількох робітників з роботи було знято. На другому пароплаві вони мусили від'їхати з бухти Лаврентія.

Ми щасливо доставили Мері, розпрощалися з нею та довідавшись про останні новини і погрівшись у їдальні культбази, рушили назад, розшукувати «Літке», на цей раз захопивши з собою голову Чукотського райвиконкому, який на «Літке» хотів дістатись до Улену.

Знов схвильоване море, туман, холод. Але ми вже певні були, що щасливо повернемось. Лише під кінець нашого подорожування у нас з'явився сумнів, чи зможемо ми в тумані відшукати «Літке», який стоїть все таки далеченько від берега. Стріляли з револьверів. Але жодного відгуку на ці кострілі не було. Біля однієї коси більшістю голосів визнали, що «Літке» мусить бути десь ось тут недалеко, і повернули просто в море, залишивши берег у тумані. Ісправді, за яких 10—15 хвилин ми підходили до «Літке». Там уже турбувались за нашу долю. Раз-у-раз подавали гудки, але ми їх почули лише тоді, коли побачили шлюпки на спардеку.

Ми були щасливі. Наш невеличкий рейс закінчився. «Літке» був навантажений вугіллям і лише трішки б стихло хвилювання, і ми рушимо далі.

Ще трапилась лише одна неприємність. Коли вельбот підіймали на шалубу, обірвався один трос і Корчак, який на той час був у вельботі, полетів вниз головою і коли б не схопився за якусь перекладину, то обов'язково пограпив би в хвилі.

Голова Чукотського райвиконкому, цей найвищий представник радянської влади на Чукотці, багато розповідав нам про місцеві умови життя, про роботу серед чукчів та їхні потреби. На той час найбільчіше відчувалась відсутність набоїв у мисливців. Надходив період полювання на моржів, а набоїв до цього часу ще не привезли. На Камчатку, до Владівостоку посилали радіограми, а відтіля або відмовчувались, або заспокоювали. Остання ж

партія набоїв, що її було сюди передано, своїм калібром не підходила до вінчестерів тутешніх мислівців. Звичайно, що за таких умов важко боротися з контрабандою, з американськими хижаками, які скуповують тут зутра. Адже до Америки відділя недалечко. У Беринговій протоці є острови Діоміда. Один наш, другий американський. Раз-у-раз ескімоси та чукчі влаштовують на цих островах свої свята. Спочатку на нашому, і сюди приїздять американці, а потім на американському і туди їздять наші. Святкування—річ хороша, але коли підчас цього святкування пачкарі скуповують свій крам, то це вже погано. Тільки справді ж, що мусять робити чукчі, коли на наших факторіях немає набоїв.

Другого дня ми залишили бухту Лаврентія, увійшли в Берингову протоку і пройшовши її скелясті береги, підійшли до Уелена.

Ми стояли на порозі крижаного рейсу.

V. СЕРЕД КРИГ ТА ТУМАНІВ

Серед криг та туманів. У крижаних обіймах. Два цілі за добу. З небезпекою для життя. Перемога. Зустріч. Шхуну «Елізіф» розчавлено кригою. Чумак та білий ведмідь. Прогулянка по кригах. Нарада в капітана. Вдале полювання. Курс на Геральд. Царство моржів. Земля в тумані.

6-VIII 1929. Пройшли рік Дежньова. Його суворий, крутий скелястий берег залишається позаду. Останній залюднений пункт—Вілен. Там один будинок, радіо-станція та кілька яранг. Там живуть кілька душ європейців, голова райвиконкому, радист, учитель, зав. факторією, агент прикордонної охорони та ще хтось. У ярангах живуть декілька родин чукчів. Вони оповіли нам, що вже більше як тиждень у Полярному морі біля берегів немає криги. Її погнало вітром геть за обрій.

«Літке» йде на норд-вест похитуючись на невеликих хвилях і щодалі віддаляючись від тих північних берегів, повз які звикли ходити наші полярні моряки. Той берег зник у тумані. Туман густий, м'який, сірий, обволакає все навколо. І ось враз чується вигук з боку:

— Криги йдуть!

Ми наближались до криг, а вони в свою чергу, гнані легким норд-вестом, наближались до нас.

Наказано витягти лаг, щоб його часом не відірвали криги. Тепер ми не знатимемо з якою швидкістю посуватиметься вперед наш льодоріз.

З цього моменту капітан безперервно на містку. Люди трішки стривожені. Що далі вперед, то криги густішають, і форштевень «Літке» вже залишає на багатьох крижинах сліди своїх ударів.

По обіді наш капітан Костянтин Олександрович на загальних зборах робив доповідь про рейс і ми обмірковували, як завтра, підійшовши до берега острова Врангеля будемо розвантажувати «Літке». Але криги псують настрій. Впевненість, що завтра будемо біля мети нашого рейсу, починає зникати.

7-VIII. Стоїмо в кригах. Спускаємось на лід. Люди вештаються біля льодорізу, плигають з крижини на крижину. Фотографи безперервно псу-

ють платівки та плівку, а мисливці кулі та шрот. Покищо застрелили лише дві чайки, але всі сподіваються забити білого медведя. На жаль, ведмеді не квапляться потрапити до нас у гості.

Життя на судні набирає інших форм. Хоч усі стоять вахти, але більшість людей на вахтах лише спочивають од сну та їжі. Наші коки працюють як і раніш. Ранком ми маємо какао та сир або ковбасу. Обід із трьох страв. За третю безперервно сперечаємось: хто хоче помаранчів, хто яблук, хто сушні, а хто американського консервованого компоту та ананасів. Щоб помирити всіх, артільщик обіцяв давати кожному з цих страв через день. Маємо виключно білий хліб і не боїмося цинги, що завжди страшна за полярним колом тим, хто погано харчується.

Лікар, Сергій Митрофанович, тепер теж має роботу, бо мусить ходити біля електрика, старого Сердюка, що лежить з вивихнутою ногою. Ми сміємося з лікаря, що його відпуск скінчився, бо ж справді, він не мав роботи від самого Владівостоку.

У червоному кутку грають у доміно та в шахи і точиться дискусія—чи добудемось Врангеля чи ні. Чи буде нам соромно перед пароплавом «Ставрополь», нашим конкурентом—він пішов на Колиму й обіцяв нас взяти на буксир, чи, навпаки, нам доведеться йти на допомогу йому. Сьогодні ж у червоному кутку Кальянов читав лекцію про походження землі.

Механік почав припиняти динаму і вилучати з освітлення цілі наші райони: корму, бакові, кубрики, бортові каюти. Він сподівається цим хоч трохи заощадити вугілля. В камбузі та буфеті горять ліхтарі, похмуро освітлюючи непривітні стіни корабельних приміщень.

Ощаджуючи воду, видано наказа вмиватися солоною. Але, здається, завтра пробуватимемо насмоктувати одну з цистерн прісною водою з крижаних озер. Ці озера—на морі. В них крижане дно й крижані береги, а під ними солоня вода Полярного моря. Ці пловучі озера разом із кригами пересуваються волею вітрів та течій.

А навколо все той же туман—він не розходиться, а, навпаки, ще більше густішає. Наші штурмани вже й не знають, де саме судно йде. Адже останню ніч ми йшли без лагу, майже що п'ять хвилин міняючи курс, вибираючи щілини та прогалини. Якщо завтра вигляне сонце, то довідаємось.

Немає сонця, але немає й ночі. О 12-й годині, так званої ночі, я лежу на койці й читаю книжку без електрики.

8-VIII. Цілий день у кригах. Ранок почався для мене щасливо,—поки механіки й машиністи лаштувались брати воду з прісних крижаних озер, я ходив по кригах, фотографував і спостерігав, як тинялись мисливці, вишукуючи в ополонках нерп та моржів, стріляючи на чайок та кайр. Але перед обідом, коли повертався на судно, трапилось величезне нещастя. Біля корми повз борт ішла вузька ополонка, що через неї треба було переплигнути, щоб дістатись до палуби. Ми перекидали через неї наших собак. Але самі переплигувати не відважувались. Щоб дістатись на судно, треба було заходити з носу, там було спущено трап і по ньому легко сходити на па-

лубу. Мені спало на думку далеко не ходити і спробувати переплигнути щілину. Підбадьорений кастрюльником Тельновим я плигнув—і щасливо. Але коли плигав, почув, що позаду щось бовтнуло. То мій маленький фотоапарат, моя гордість, пішов на дно крижаного моря, коли я плигав з криги на палубу. Це надовго мені зіпсувало настрої. Здавалось, краще б самому скупатись у холодній воді, ніж згубити цей чудовий апарат розміром $4\frac{1}{2} \times 6$ з світлосилою 4,5, що був надзвичайно зручний і портативний, бо легко вміщався в вехній кишені піджака. За такий апарат Мінеєв у Хакодате заплатив 180 золотих ієн.

Пробували відшукати його тралом, але не вдалось Глибина — 34 сажні. Коли б хоч сажнів на 15 менше, то наші водолази достали б його. Неприємність була не лише для мене, але майже для всього екіпажу. Спочатку мене лаяли, а потім почали насміхатись, що, мовляв, там на дні моржі почнуть фотографуватись.

9-VIII. О 6 годині ранку дзвінок машинного телеграфу передав з мостика наказа готувати машини. О 7 ранку ми рушили серед товстелезних торосистих і спресованих між собою крижин. «Літке» показує чудеса, розколюючи і вивертаючи двометрові криги. Він б'є їх своїм форштевнем, коле, розбиває, забирає під себе і розсовує цілі крижані поля. Безперервно чути дзвінки машинного телеграфу. Подаються накази: «назад»—«вперед», знов «назад», знов «вперед». Льодоріз відступає і потім з розгону налітає на кригу. Один з штурманів стоїть на фок-щоглі, вишукуючи прогалини серед криг. Туман трішки розійшовся і ми бачимо навколо, милі на півтори—на дві криги, криги й криги, що ховаються далі в тумані.

Капітан сам безпосередньо керує судном. Льодоріз весь час дрижить од безперервних штовханів об лід.

Після 10-ої години туман почав розходитись, з'явилося сонце і освітило безмежні крижані поля навколо. Тороси все збільшувались. Вони сягали вже $1\frac{1}{2}$ —2 метрів і навіть до 3 над рівнем моря. А під водою вони мусили мати фундамент у восьмеро більший, тобто—коли над водою—2, то під водою—16, а коли над водою—3, то під водою—24, а разом крига завтовшки 27—30 метрів. Жоден льодолом *) не зміг би йти серед таких криг. Лише льодоріз, що не давить криги, а розштовхує її, спроможний рухатись у цих кригах.

Об 11 годині віддалік з правого борту серед крижаного поля показалась чорна скеля. То був острів Геральд.

— Скажіть, далеко від Геральда до Врангеля?—питав я нашого другого штурмана — Безсмертного.

— Не знаю,—відповів він мені.—Бо не знаю де лежить Геральд.

На англійських мапах він у 40 милях від Врангеля, на американських 30 з чимось, а на наших майже 60. До цього часу ніхто докладно не визначив географічного місця положення острова.

*) Різниця між льодоломом і льодорізом та, що перший роздушує криги своєю вагою а другий розбиває й розштовхує їх силою свого форштевня.

На цей раз за цю справу взявся сам Безсмертний.

День був чудовий, сонячний. Кінооператор, ризикуючи потрапити на криги якраз під форштевень, лазив на бугшприт і користуючись з ясного дня відтіля знімав кадри нового фільму «Боротьба з кригами». Натовп паровичників цілий день стирчить на півбаку, милуючись з роботи льодолому. А наш «Літке» безперервно б'є і б'є. Буває з першого вдару крига не піддається. Тоді судно розганяється вдруге, втєтє і зрештою її розколює. Криги коляться, розходяться. Величезні скелі потрапляють під судно, створюють могутні водокрути й показують нам своє зелене скловидне тіло.

Об 18 годині 50 хвилині один з матросів побачив Врангеля. Ще кілька хвилин і ми, напруживши свій зір, побачили обриси гір Врангеля. Туман пожалів нас і зник майже зовсім. На обрії зводяться вгору високі снігові гори, обмальовані чорними обрисами своїх скель. Ось мета нашої далекої подорожі. Туди ще 60 миль і ввесь цей простір забитий кригами.

Об 11 вечора, коли полярне сонце схилилось над обрієм і мороз на наших очах почав вкривати поверхню моря легесенькою крижаною плівкою, дано наказа зупинитись.

10-VIII. Коли туман почав розходитись і праворуч визирнули гори Геральда, капітан наказав рушати. «Літке» б'є, коле, розсовує товстелезні криги, вишукуючи щілини та прогалини. Навколо нас починають з'являтися вже справжні крижані поля Полярного моря. Цими полями вже сміливо можна мандрувати. Такими полями Нансен, разом з Йогонсеном, ішли літом, року 1895, до землі Франца Йосипа.

Ми поволі, надто поволі посуваємось наперед. Часом доводиться декілька разів бити кригу, і не розбивши її, повертати праворуч або ліворуч. З комина вилітає ціла хмара чорного, надзвичайно рельєфного на тлі білих снігів, диму. І вітер раз-у-раз повертає його з боку на бік. Вітер несе криги.

Коли ми стоїмо, невідома нам течія, що не занесена ні на одну мапу, ні до жодної лоції дрейфує нас разом із кригами чи то на Геральд, чи то від Геральда, чи то на Врангель, чи то від нього. Котва не стримує. Вона волочиться по дну і шліфується об ґрунт.

Холодно. Єдина втіха—стояти на півбаку, біля бугшприту і дивитись на панцерний форштевень, як він коле триметрові крижини.

О 10 вечора спинили машину. Далі йти нікуди. Прогалин не видно, до того ж туман знов обгортає безмежне крижане поле. Непрохідні криги навколо нас. Позаду так само, як і спереду. В кубриках легкий сум і розмови про зимівлю. Але майже половина нашої команди вже була в полярних кригах і чимало з них зимували там. Правда, то бувало біля берегів Північно-Східного Сибіру, а на цей раз доведеться зимувати серед пловучих криг. Над тими проносяться кайри, літаючи з островів або повертаючись назад із здобиччю в дзьобі, тікаючи від хижаків поморників, що правда тут не часто бувають, а разом з чайками надвечір зникають у напрямі острова.

Коли я лягаю спати й заплющую очі, передо мною несуться блакитні криги, вкриті білим снігом, розтріскані під могутніми ударами льодорізу, захоплені могутнім водокрутом, що вирує навколо судна.

11-VIII. Спинились, здається, надовго. Серед могутніх крижаних полів. Серед білого горовитого простору лише де-не-де визирають чорні ополонки та невеликі щілини з битою пловучою кригою, що поміж нею часом висовує голову нерпа, щоб набрати повні легені свіжого повітря, і швидко ховається в воду, зачувши людину. Іти нікуди. Залишається чекати на вітер, на шторм, що поламає ці криги. А поки ми стоїмо, нас дрейфує по сліду «Жанети» *), що колись її тут роздушили криги.

Льодоріз стоїть серед крижаних полів. Навколо міцно спресовані білі крижані тороси. Лише де-не-де видніють чорні ополонки та невеликі щілини з битою пловучою кригою.

Ранком в ополонці, біля корми, бачили моржа. Він висовувався з води, важко сопів і намагався вилізти на крижину. Кіно-оператор з апаратом та лікар Сінацький з рушницею кинулися полювати на моржа. Першому пощастило, другому — ні. Морж посопів, побовтався в ополонці і, очевидно, злякавшись людей, зник під крижаними уламками.

О 16 годині наш радист Марконі (так звано ми його) затримався в своїй рубці, закінчивши розмову з Анадирською радіо-станцією. Виявилось, що коли він переводив приймача на хвилю 600 м., то почув: «SOS», тобто хтось сповіщав про загибель. Далі йшли викличні сигнали з судна, що знало лиха. Враз наші штурмани розшифрували викличні сигнали та радіограму англійською мовою. То гинула американська шхуна «Еліязіф» затерта кригою біля берегів північного Сибіру недалеко від рогу Північного. Радист «Еліязіф» переказував, що шхуна гине розчавлена кригою і за півгодини піде на дно. За 15—20 хвилин нова радіограма сповіщала, що «Еліязіф» за 8 миль від берега, екіпаж рятується, прямуючи до берега, а капітан шхуни прохає всіх, хто їх почує, сповістити про загибель на шхуну «Нанук», що теж затерта кригою. Там перебуває власник обох шхун, американський промисловець Свенсон.

Можливо, що радист «Еліязіф» хотів ще щось переказати, але наш «Марконі», запевняв, що після того він почув лише хрипіння радіо-передавача, що затихав заливаний водою. Чи то було справді, так, чи лише уявлялось схвилованому «Марконі», не знаю, то залишається на його сумлінні.

Ми знали, що шхуна «Еліязіф» ще минулого року пішла в Полярне море до берегів Сибіру вимінювати цінні хутра на зброю, харчі та одяг, що їх везли з Америки. Власник шхуни Свенсон, багатий американець, з походження швед, працює в цих водах за певною угодою з нашими торговельними організаціями. В 1928 році шхуна «Еліязіф» застрягла в кризі і при-

*) 1879 р. редакція газети «Нью-Йорк Геральд» організувала експедицію на кораблі «Жанета» під командою капітана де-Лонга на розшук шведського вченого Норденшільда. «Жанета» також мала своїм завданням дійти до північного полюса. «Жанета» загинула, роздушена кригами недалеко від острова Врангеля.

мушена була зимувати. Це той самий Свенсон, що 1914 року після того, як кращі мореходи Америки та Росії на кращих криголамних суднах, що були в північному районі Тихого океану, не спромоглись добратися до острова Врангеля, щоб урятувати залишки екіпажу пароплаву «Карлук», цей самий Свенсон добрався до острова на маленькій шхуні «Кінг та Вікінг» і врятував полярних Робінзонів. Недалеко від неї зимувала шхуна Радторгфльоти «Колима». Цього року «Колимі» пощастило вирватися з крижаних обіймів і дійти до Берингової протоки. «Еліязіф» роздушили криги.

13-VIII. Стоїмо. Крижане поле завмерло в якомусь чеканні. Це може трохи містично, але відповідає нашому настроєві. «Торосувата спресована крига до 20 метрів»,—це за характеристикою капітана. Радист зменшує трохи грубину, але лікар запевняє, що за його спостереженням, крига далеко товща.

Машиніст Мойсеєнко пропонує йти пішки на о. Врангеля. Є охочі, але капітан заборонив навіть говорити з ним про це.

У ідальні відбувається дискусія між Соломеним та Пономарьовим. Перший насміхається над «могутнім» льодорізом «Літке», на якому хотіли були йти до полюса, і винить у всьому чорноморців, а другий кепкує з владівостокчан, що пішли на «Літке» за полярного зарібку, а тепер здрейфили і гаряче відстоюють перевагу нашого льодорізу над всіма іншими льодорізами та пароплавами. Диспут відбувається під голосний регіт усіх присутніх, що розпалює диспутантів, які намагаються бути якомога спокійнішими, і продовжується протягом обіду та вечері з перервами, коли йдуть на вахту.

Готуємось брати воду з крижаних озерець. На завтра наші пасажирки й дехто з команди готуються зробити екскурсію по крижаних полях.

14-VIII. Останніми днями кочегари помітили, що вугілля з носової ями надто мокре. Після огляду носового трюма у правому борті біля носу виявили чималу придушину. Заклепки повідставали і борт став протікати. Це—наслідки останнього бою з кригами.

Придушина посіла почесне місце серед тем розмов, що заповнюють час ранішньої вахти. Петренко, Павелко і я висловились, що ця придушина—дрібниця, у всякому разі немає нічого страшного. Соломів та Остряк цілком протилежної думки—вони заявляють, що для нас це найсерйозніше попередження.

Матроси цементують попсоване місце грубим шаром цементу.

День надзвичайно хороший, ясний, сонячний. Туман відступив далеко до обрію. Багато людей ходило на прогулянку, в тому числі й капітан. Переказують, що подорожувати цією кригою досить приємно, щілин мало, сопки не дуже круті і Ріхтер вважає за цілком можливе мандрувати до самого Врангеля.

15-VIII. На обрії видніються Геральд і Врангель. Легесенький сніжок притрусив крижане поле з невеликою прогалиною, де стоїть «Літке». Боцман і тесляр пораються в сніжку, прочищаючи ломами по кризі рівчаки для протоку води з різних озерець в одно велике, близьке від судна, відкіля смоком забираємо солодку воду.

В ідальні чергова лекція політграмоти. Тема сьогоднішньої розмови — імперіялізм. Але, коли під кінець я зайшов на навчання, то знов почув диспут з селянського питання та відносно податку на двох корів, що належали одному знайомому кочегара Збудського. Цим регулярно закінчується кожна лекція.

16-VIII. Ті самі криги навколо. Радисти повідомляють, що дістали радіограму, ніби з Європи вздовж узбережжя північного Полярного моря вилетів цепелін під командуванням Фрітіофа Нансена, вони сторожать позивні його радіо-станції. Очевидно, цими днями він пролітатиме в нашому районі.

Люди нудяться без роботи. Багато читають. Жорж Ткач за ці дні перечитав усього Фенімора Купера і тепер за обідом лише й розмов про індіців. Миша Іванов докладно студіює Золя, а Андрій Лапир скоро вже не матиме чого читати в нашій бібліотеці.

17-VIII. Зробив невеличку прогулянку до намету, що його поставили Синацький та Кальянов на березі чималої ополонки приблизно за три чверті милі від судна. Кажуть, що там бачили моржа, але не вбили. Взагалі нашим мисливцям на моржів не везе. Сьогодні ввечері Мінеєв, Синацький та Кальянов з вінчестерами в руках довго вичікували на моржа, що показався біля борту. Але більше морж не показувався.

Сьогодні всі збирались рано лягти спати, але засиділись у ідальні, розмовляючи про Ленінград, Петропавловську фортецю та її в'язнів, і розповідали про Катерининський та Олександрівський палади і Ермітаж з його картинами, скульптурою та колекціями срібла.

Як це все страшенно далеко від нас. Там десь зараз тепло, хороше, шумують вулиці натовпом, трамваями, авто. А в нас холод, мороз, навколо криги, моржі та ведмеді.

18-VIII. Вночі був мороз. Майже цілий день сипав легесенький сніжок, запорошуючи крижані сопки, поля і тонесенький лід в ополонках. Холодно. І напевно тому так затишно й приємно після сніданку сидіти в ідальні і вести довгі розмови, або дискутувати на одну з близьких тем: Полярне море, крига, Врангель, п'ятирічка.

По обіді наш гідробіолог Ушаков показував нам мешканців дна полярного моря. В глибині крижаних вод — багатюще життя. Яку величезну кількість живих істот пощастило витягти черпаком. Чілімси різних кольорів — бліді, прозоруваті і яскраво червоні. П'ятихвості офіури з різноманітними орнаментами на маленьких тільцях од цілої комбінації п'ятикутних зірок до криваво-червоних вибагливих визерунків. Слизняки, схожі на шматки драглів і дивні чорні черви, що їх наш кок вважав за сосиски.

Близько 5 години вечора всіх наелектризував дзвінок машинного телеграфу, що його так давно не чули на судні. Навіть не вірилось, що то наказ готуватись. У кочегарці закипіла робота. З топок вигортали величезні купи перегарків та попелу, працювали інжектори, з носової кочегарки підвозили вугілля до середньої та кормової — люди вештались, як навіжені.

За якихось півтори години «Літке» почав пробиватися через кригу в норд-остовому напрямку через кільце ополонок та щілин.

Знову збилися на півбаку. Заклякши від холоду, з цікавістю стежили, як льодоріз уперто пробивав собі шлях. Часом доводилось повертати назад, щоб з розгону вдарити в край крижини і розколоти її, або повзти форштевнем по кромці. Іноді це доводилось повторювати кілька разів поспіль. В одному місці я нарахував вісім задніх ходів, поки ми пробилися через вузьке гирло між двома ополонками. Труднощі неймовірні. На судні йдуть розмови, що мабуть доведеться повертати за Берингову протоку по вугілля.

Об 11 увечорі застопорили. Будемо стояти до ранку, а тоді шукатимемо виходу.

19-VIII. Сьогодні ранком знову рушили, але незабаром пів на десяту сталась майже катастрофа. Зі всієї сили льодоріз ударив у вузький прохід поміж двома крижаними полями і, очевидно, застряв, наскочивши кілем на кригу. Застряв—краще бути не може. Цілий день, прикладаючи всіх зусиль, ми намагаємось вирватися з крижаних обцееньок. Раз-у-раз давали перемінні ходи то правою, то лівою машиною, механік перекачував воду з кормових цистерн у носові і назад—все це робилось для того, щоб розхитатись і висковзнути з криг.

Палубну й машинну команду викликано на аврал. Зі шлангами в руках матроси йдуть по кризі і пускають сильний струмінь води по борту судна, ломами розбивають невеличкі криги і довгими 20-тифутовими бамбуковими очепами з гострими залізними кінцями відштовхували ці криги. Але все це не допомагало. З палуби кинули спеціальну крижану котву. Цю котву зачепили за крижину з таким розрахунком, що коли пустять у хід лебідку, що натягне цю котву, то судно само виштовхнеться з крижаних затисків. Двічі котва виповзала, не затримавшись за кригу. Тричі рвалися міцні товстелезні троти. Тоді стали спускати справжню велику двотонну котву, покладаючи надію на міць її могутнього ланцюга. Спустили котву в воду, але звідтіля витягти на крижину не змогли.

На авралі працювали не лише матроси, кочегари та машиністи. Наші вчені теж з'явилися з очепами та ломами. Підчас усієї цієї операції даремно спалили більше як 70 тонн вугілля і все ж таки нічого не зробили.

Я спитав Костянтина Олександровича, чому б нам не звернутись до старого випробуваного Нансеном, Амундсеном та іншими полярниками способу в таких випадках — вибухом динаміту розірвати крижані затиски. Капітан зазначив, що спосіб цей не зовсім безпечний для нас, поперше, нема у нас динаміту, а лише порох, подруге, ніхто з нашого екіпажу не має уявлення як це саме робити, на якому віддаленні від судна треба закладати міну і якого розміру.

В книжці лікаря криголому «Вайгач» Е. Арнгольда про експедицію «Вайгача» в 1914 році до острова Врангеля я знайшов опис приблизно такого ж самого випадку.

«Затиснуті в кригах»; пише Е. Арнгольд—«ми 3 серпня простояли майже не рухаючись, лише о 4 годині цього дня командир вирішив знову почати пробиватись. Крига надзвичайно важка, все уламки крижаного поля і торосів, що зовсім не ламаються під вагою корабля і не розсуваються, бо надто міцно спресовані. За чотири години пройшли не більше як 850 метрів. Щось о 12 годині ночі машина зупинилась: у кризі заклинився гвинт. Не вважаючи на всі заходи, визволитись ніяк не вдавалось, і тоді вирішили зірвати крижину толлом. Пробили дірку глибиною в 1 метр і поклали патрон у 200 грам, але він чомусь не вибухнув. Тоді поклали вже кілограм толу,— стався вибух, багато шматків криги та снігу впало на палубу «Вайгача», але наслідком була лише воронка. Крижина не тріснула. Ще двічі закладали двокілограмові патрони, але їхні вибухи теж нічого не дали».

З великими труднощами вирвався тоді «Вайгач» з криг, згубивши лопасть і так і не дійшовши до Врангеля.

Надійшов вечір, міцнішав мороз, люди стомлено сиділи гуртом на кризі біля розірваного тросу, курили і балакали про те, як 2 з чимсь місяці тому тропічне сонце стояло високо в zenіті над їхніми головами, і як усі мріяли про холодну воду, про лід.

Хоч становище тяжке й небезпечне, бо місцеві, мало відомі течії, несуть нас разом з льодом у протоку Лонга, а відтіля понесуть просто на північ, проте, майже всі тримаються бадьоро і про зимівлю говорять жартуючи. Хтось з матросів запевняє, що в зимівлі буде винний машиніст Данько. Справді, Данько уже двічі ходив у полярне море і обидва рази зимував. Чи не за зимує він і втретє.

Ліворуч в ополонці з блакитним крижаними берегами з'явилась зацікавлена голова нерпи. Вона частенко висовувала голову, набирала повітря і, здавалося, з цікавістю дивилася в той бік, відкіля з-за торосів визирав величезний комин пароплаву. Наші мисливці були так стомлені, що навіть ніхто не пішов за рушницею.

20-VIII. Минуло більше 30 годин без жодних змін. Проте Костянтин Олександрович запевняє, що за його спостереженнями—ми за останню добу зробили два цілі (близько п'яти сантиметрів), тільки не назад, а наперед, ще більше затиснувшись у кригу. Проте, ми не залишаємось на одному місці, нас продовжує дрейфувати разом з кригами на норд-вест.

Сьогодні знов завозимо крижані котви і, хоч сьогодні троси витримують, але проте, наслідків жодних. Доведеться чекати на сприятливий вітер, що визволить льодоріз з крижаних обценьок. Та, правду кажучи, уже таки набридло ждати на той «сприятливий вітер»,—ми ждемо його вже два тижні. Тимчасом у кочегарні пригасили всі котли за винятком маленького.

Герої сьогоднішнього дня—білий ведмідь, що підбирався до судна, та водолаз Чумак, що побіг йому назустріч з ломом у руках.

Це сталося якось несподівано. В ідальні Фурман гнітив слухачів політгуртка лекцією про «продукт», «товар, і «натуральне господарство»; днювальний по обіді полоскав посуд, двоє чи троє хлопців лежали на канапах,

зачитувались якимись пригодами. І саме в цей час на спардеку почувся тупіт, стукання дверима і схвильовані вигуки—щось про кінооператора. Я був певний, що останній гепнув разом із апаратом за борт. Миттю всі вилетіли на палубу. Всі стовпились на правому борті, вдивляючись у крижаний простір. Дехто ліз на ванти.

— Білий ведмідь!..

В далені по сопках біг величезний білий ведмідь, тікаючи від судна. Часом він зупинявся, присідав на задні ноги, витягував голову (тоді він був схожий на жирафа) і дивився в наш бік. Потім знову зникав за ближчим крижаним горбом, щоб з'явитися вдруге, уже значно далі.

Собаки зняли страшенний вереск, та, правду кажучи, і люди від них не відставали. По кригах у напрямку ведмедя біг Чумак з ломом у руках. З судна вибігали наші мисливці з рушницями, без шапок, але ведмідь зникав велетенськими кроками в далені.

Так він і зник серед торосів.

Виявилось, що ведмідь підкрався до судна, і перший його побачив велетень Чумак. До того Чумак ніколи в своєму житті ще не бачив білого ведмедя, мабуть тому він його й не злякався, а схопивши лом, кинувся на нього. У той же момент страшенну гавкотняву зняли 39 наших собак; а до них приєднались вигуки кількох десятків людей. Ведмідь злякався і швидко повернувся, тікаючи від Чумака.

Потім довго сміялись:—що було б, коли б Чумак наздогнав ведмедя Хто кого б розірвав?

Сьогодні ж надвечір нам трохи пощастило. Востаннє напружили всі свої зусилля. Лебідка натягнула сталеві троси крижаної котви, як струну. Обидві машини працювали на повний хід під усіма парами. Старший помічник, матрос Шейко і кочегар Балабан сиділи на кризі, креслили крейдою якісь знаки на бортах і кричали, що «Літке» рухається. І справді, за півгодини ми вирвалися з криг більше, ніж на півтора фути. До останнього натягли троса крижаної котви, а стрілка манометра біля казанів перейшла червону риску дозволеного тиснення, і швидкість руху прогресивно збільшилась.

За 40 годин після того, як попали в обценьки, ми вирвалися. Пробились на півмилі назад і зупинились.

21-VIII. Те саме. Сьогодні в п'ятьох ходили в кригу і приблизно за милю від судна під величезним трисаженним торосом надибали стовбур сосни, що на початку вважали його за ведмідя, або за моржа. У нас зброї не було і тому, побачивши щось жовтувате серед криг, вирішили йти просто на нього і, коли то буде ведмідь, так усім разом кричати, а коли він не з'явиться, то розбігатись у різні боки. Але то був не ведмідь, а сосна, що її море принесло з Аляски. Ми поставили цю сосну сторч на найвищий торос, так, щоб її було видно з льодорізу. Там же знайшли замерзлу пташку пілочки—її теж сюди принесло з льодами.

Пізніше ту сосну забрали на судно і там кожний одрізав собі шматок на

смажен.

Радіозв'язку не маємо. Уже три дні мовчить Анадирська радіостанція. «Ставрополь» з учорашнього дня не відповідає. І ми не знаємо, чи він ще стоїть у льодах, чи вже пройшов мис Північний і підходить до Колими, і чи забрав він до себе екіпаж загинулої «Елізіф».

22-VIII. Мене розбудив машиніст Пономарьов.

— Вставай. Виходь на палубу. Врангеля видно.

Було близько п'ятої години ранку. Соняшне проміння розбризкалось по сніговій ковдрі крижаних галявин та торосів. Сніг був такий блискучо білий, що очам болюче дивитись на нього. Туману—ніде ні згадки. З правого борту на обрії виступав горяний південно-східній беріг Врангеля. Білі снігові верхів'я спадали донизу чорними пащами скель. В одному місці острів припадав до обрію, роблячи виїмку між гірським пасмом. Отам десь, у цій виїмці і мусить бути гавань Роджерса—мета нашої подорожі. Але міцно стиснута, спресована торосиста крига, майже в 30 метрів завтовшки, простяглася на 40 миль між нами й островом. По кормі двома цяточками бовванів Геральд. Ми вже далеко відійшли від нього, рівняючи до тих днів, коли цей острів був од нас недалечко.

За кілька годин туман закрив острови і наблизив коло обрію за якусь чверть милі від судна.

По обіді пішли на прогулянку. Нас було чоловіка з п'ятнадцять. Троє чи четверо були озброєні дробовиками, вінчестерами та револьверами. Надибали моржів. Дуже обережно підходили до них мисливці. А коли підійшли близько, то побачили, що то не моржі, а сміття й перегарки з наших топок. Ми підійшли до місця, де раніш стояв «Літке».

Взагалі через туман мисливці мали чимало неприємностей, а ми—нагоду з них посміялись. Метеоролог Званців стріляв на крижину, вважаючи її за якогось птаха, і коли побачив, що помилився, розсердився так, що повернувся назад на судно. Ми ж пройшли миль 4—5 від судна в напрямку до Врангеля. Натрапили на свіжі сліди ведмеда, але його самого не бачили.

Крижини в цьому напрямку надзвичайно з'єднані, торосисті, але пішки йти по них легко. Моїсеєнко й далі думає, як умовити капітана, щоб той дозволив рушити пішки до Врангеля. Він сподівається дійти туди днів за два-три.

— Звичайно, цими кригами жодне судно не пройде, говорить він. — Ми ж, дібравшись до острова, підбадьорили б місцеве населення, за допомогою чукчів могли б зв'язатися з судном і в крайньому разі зняти в такий спосіб колоністів.—На жаль, майже всі виступають проти цього проекту, побоюючись, що ці сміливі до острова не доберуться, а залишаться серед криги, як пожива для білих ведмедів.

Сьогодні я доповідав про боротьбу за Арктику та історію цікавіших полярних мандрівок. Найбільше зацікавила моїх слухачів історія Еріксена та Мікельсена.

З 1902 року з'являється новий дослідник Гренландії, данець Муліус Еріксен. Він чимало зробив, щоб вивчити цей острів. Особливої уваги за-

слуговує його трагічна загибель підчас другої експедиції до Гренляндії 1907 року.

1906 року Еріксен на пароплаві «Данія» рушив до Гренляндії, щоб обстежити її північно-східні береги. Після зимівлі біля острова Кольдвєя, весною наступного року Еріксен з картографом Гагеном та гренлянцем Бронлундом вийшов на північ. З великими труднощами досягли вони миса Глясьє. Коли повертались назад, то мусили на довгий час зупинитись у фьорді Данії тому, що літом криги починають розтавати, і подорожувати по них абсолютно неможливо. Восени мандрівники рушили до стоянки «Данії», але холод, голод та полярна ніч не дозволили їм дійти до свого пароплаву.

Згодом загін, що вийшов їм назустріч, знайшов мертвого Бронлунда. Біля нього було знайдено низку мап та документів, а також його щоденник. 26 липня в щоденнику Бронлунда записано: «Полювання без наслідків. Звірини майже не зустрічаємо. Не вистачає сили і в собак і в людей»...

Тим часом надходила довга полярна ніч. Еріксен і його товариші зрозуміли, що їм не пощастить врятуватись. Вони думали лише про те, як врятувати документи та мапи.

10 жовтня Бронлунд пише: «Сонце зайшло. Ми дійшли до криги на суходолі; у нас немає взуття; холод, голод надзвичайно мучать; особливо боляче ногам...».

Нарешті, останній запис: «Померли на 79° широти у фьорді після спроби повернутись назад у жовтні через криги на суходіл. Я прийшов сюди наприкінці жовтня, не можу рухатись далі тому, що навколо темно й у мене обмерзли ноги. Труп товаришів залишилися серед фьорда перед льодовиком. Гаген помер 15 жовтня, а Мюліус майже через десять день.—Йорген Бронлунд».

Хоч Еріксен зі своїми товаришами загинув, але наслідки його експедиції були чималі, тому що більшість документів врятував Бронлунд.

1909 року в Данії було організовано нову експедицію під начальством Мікельсена для розшуку трупів Еріксена та Гагена і частини документів та щоденників, що залишилися у них.

Мікельсен вирушив в експедицію на невеликій яхті «Алабама» в супроводі шести товаришів. Лише наприкінці 1910 року було одержано відомості про долю експедиції Мікельсена. В серпні того року один пароплав потрапив на крижину під берегом Гренляндії, що на ній було п'ять учасників експедиції Мікельсена. Самого ж Мікельсена та механіка експедиції Іверсена не було. Виявилось, що Мікельсен з Іверсеном весною 1910 року рушили з острова Шанонн на північ Гренляндії по слідах експедиції Мюліуса Еріксена. До 1 серпня вони мусили повернутись назад. Але пройшло 1 серпня—ні Мікельсен, ні Іверсен не вернулись. Тим часом яхту «Алабаму» роздушили криги, а екіпаж її врятували мисливці на кітів.

Не було жодного сумніву, що Мікельсен з товаришем спіткала смерть там же, де загинули Еріксен, Бронлунд та Гаген.

Минуло два роки. Влітку 1912 року біля берега Гренляндії, там, де було роздавлено «Алабаму» зупинився норвезький пароплав «Морська квітка». Матроси цього пароплаву надібали на березі дерев'яний стовп, що на ньому було вирізано: «1912». Команда пароплаву почала обслідувати берег. В одному місці моряки побачили землянку. У дверях землянки з'явилися дві людино подібні постаті, майже голі, що обросли довгим волоссям. Це були Мікельсен та Іверсен, що прожили біля двох років серед крижаної пустелі.

Мікельсену пощастило розшукати подорожні нотатки Еріксена, що мають величезну вартість для географії Гренляндії. В дорозі Мікельсена з Іверсеном зустріли надзвичайні труднощі і з надзвичайним запізненням дійшли до місця зупинки «Алабами». Тут вони зустріли напівзатоплеу яхту та склад запасів, що їх залишили на всякий випадок їхні товариші. Мандрівники прожили в Гренляндії два роки і вже почали втрачати надію, що їх буде врятовано і вважали, що незабаром їм доведеться загинути голодною смертю. Книжка Мікельсена, що вийшла руською мовою «По следам жертв ледяной пустыни», де автор змальовує своє дворічне перебування в Гренляндії, являє величезний інтерес і варта того, щоб її прочитала кожна культурна людина.

Все ж Мікельсен не знайшов усіх матеріалів про подорож Еріксена, що їх залишив останній. Решту не знайдених Мікельсеном матеріалів знайшов 1921 року дослідник Гренляндії Лауге Кох.

23-VIII. Чи не найкращий день за весь час нашого перебування в Арктиці. Соняшно, тепло. Повітря весняне. Перед обідом і по обіді щіла низка прогулянок. Сьогодні йшли у напрямках південному та східному. Балабан, що ходив на південь, оповів, що за півтори милі від судна ламана крига, а далі, «здається», чиста вода. По обіді старпом, другий помічник Моїсеєнко, Марієнко та я рушили перевірити Балабанову інформацію. До нас приєднались Фурман та Синицький. Одночасно Матвієв з кількома хлопцями пішли на схід.

Ми швидко посувались по Балабанових слідах по торосах, переплигуючи через ополонки. Ми зайшли значно далі, ніж ходив Балабан, і вилізли на верхів'я величезного п'ятиметрового торосу, оглядаючи крижані простори. Справді, тороси тут були крутіші, крига більш бита, жовтувато-брудного кольору, але вона була так з'єднана й таких величезних розмірів, що, зрозуміло, «Літке» пройти не зможе. Ми відпочивали на торосі, розмовляючи про те, чи можна пішки пройти на о. Врангеля. Лікар застрелив чайку і скаржився, що немає білих ведмедів, а тимчасом ми й не знали, що один з них полює на нас. Коли повертали, то майже відразу зустріли зовсім свіжий слід білого «Михайла Івановича». Він щойно пройшов повз нас, затоптав наш попередній слід і, очевидно, підбирався до торосу, де ми спочивали, подекуди прилягаючи між крижинами і спритно пробираючись через щілини та ополонки. Ми пригадали, що після пострілу, яким Синицький застрелив чайку, чули наче б то розкололася крига і легкий плюскіт. Тоді подумали, що це крижина обламалась, але тепер зрозуміли, що то шарахнувся зля-

каний пострілом ведмідь. Ми трохи пройшли його слідом, але ведмедя не було видно. Він подався серед жовтуватих торосів і там десь заховався. Повернули назад.

Коли підходили до судна, побачили на фок-щоглі капітана. Костянтин Олександрович оглядав у бінокль обрій. Виявилось, що в напрямку до Геральда видно чималі ополонки чистої води, а партія Матвієва повідомила, що в тім напрямку йде бита крига, якою «Літке» зміг би пройти. Штурман Безсмертний перевірів це повідомлення — воно справдилось. Було дано наказ чистити топки. Капітан вирішив вирватися з цієї криги. Але куди? Чи не підемо назад на Дежньов?

— Покищо ні, — була його відповідь.

Перед тим, як рушити, мали чималу мороку з собаками, що порозбігалися крижаним полем. Одного так і не спіймали, довелося залишити його серед криг напризволяще. Маленький, чорний він ще довго нас провожав, але до судна підходити не хотів.

24-VIII. Ми зупинились в 29 милях від Геральда і приблизно в милях 50 від Врангеля. Вночі, підчас крижаної атаки, обірвано ланцюги біля бугшприта. Я лазив на шпаківню, що на фок-щоглі й озирає обрій. В напрямку до Геральда видно дві чималі ополонки та й тільки. Пробитись буде важкувато, хоч, як мені здається, можна.

По обіді капітан скликав нараду. Туди прийшли начальник наукової частини, метеоролог Березкін, зоолог, гідролог, геолог, голова судового комітету Матвієв, кочегар Фурман, боцман Карт, усі три штурмани та майбутній начальник о. Врангеля—Мінеєв.

Костянтин Олександрович заявив, що в нього є три варіанти щодо дальшої нашої подорожі: поперше — просто пробиватись до Врангеля, не зважаючи на криги, що майже неможливо; подруге—повертати до Берингового моря по вугілля і потім вдруге спробувати пройти до острова; потретє, спробувати наблизитись до Геральда, оглянути тамтешні криги і може відтіля з норд-осту спробувати пробитись до Врангеля. Це можливо, але небезпечно і для судна, і для екіпажа. У нас залишилось 900 тонн вугілля. З них ми можемо витратити лише 300, щоб підійти до острова, бо 100 мусимо залишити там, а решта потрібна, щоб повернутись назад. Слід зауважити, що коли ми підемо у Берингове море до бухти «Провіденія» по вугілля, то на це мусимо покласти більше як два тижні. У Полярному ж морі починаються морози. Ми щодня спостерігаємо, що вода замерзає на 1½—2 цілі. Позавчора ранком температура була 7 ступнів. Але ж іти з цією кількістю вугілля, що є в нас, у тяжкі криги—небезпечно. Шансів зустріти легкі криги за Геральдом—мало. Нам загрожує небезпека. Крига може затерти нас і розчавити, як «Еліязіф» або дрейфувати шляхом «Жанети».

Капітан просив усіх уважно обміркувати його пропозицію і спільно вирішити, що робити далі. Він для того й скликав цю нараду, бо в цьому випадку він не може особисто брати відповідальности за життя всього екіпажу.

Лише двоє обережно висловилися за те, щоб повертати до Берингового моря і там набрати вугілля. Вони боялися, що нам не вистачить вугілля, коли доведеться висмоктувати з трюму воду (ми ж маємо течу) і сподівалися, що літо цього року запізнилось в цій частині Полярного моря і тому осінь,—тобто вересень,—мусить бути тепла.

Але решта, особливо представники кочегарів, матросів та машиністів, рішуче висловились за те, що не зважаючи на всі труднощі й небезпеку, пробиватися до острова і в крайньому разі зимувати там, бо ми мусимо привезти людям харчі, одяг та зброю.

Голосували. Всі руки звелись за пропозицію пробиватися до острова. І «Літке» рушив на острів, пробиваючи кригу.

25-VIII. Зупинились об 11½ год. майже на кромці криги за 9 миль од Геральда. Саме в цей час біля судна з'явилися чотири білі ведмеді. Капітан покликав мисливців, а з ними, звичайно, пішло й три чверті команди. Два ведмеді були зовсім близько. Один, цілком білий, швидко тікав по кригах, а другий плив недалеко від судна, намагаючись дістатись до найближчого крижаного поля. Безперервно тріщали постріли—це Званцев розряжав свого вінчестера, сіючи кулі навколо ведмедя. Останній швидко плив і час-од-часу пірнав у воду, спритно ховаючись під невеликими крижинами. Зоолог Ушаков перший влучив йому в бік. Званцев потрапив у зад. Ще кілька пострілів і ведмідь заревів, забарвлюючи навколо себе кров'ю воду, але й далі швидко плив. Нарешті Синацький пострілом у голову прикінчив його.

З великими труднощами підняли білого велетня на палубу. Довелося спускати шлюпку. Це був старий самець півтора метри завширшки, 2½ завдожки і 2,14 обсягом грудей. Один клик у нього було зламано в якійсь старій бійці, мабуть, там же він загубив і кілька кігтів.

Ми зупинились надовго і тільки зараз, о 7 год. вечора, я чую дзвінок машинного телеграфу, що наказує машині рушати. Куди? На зюд-вест? Не розумію. Але ось мені пояснюють:

— Швартуємося до величезної пловучої криги, звідки матимемо воду для котлів.

Яка чудова картина: розбиті розкидані криги вкривають море. З неба дивиться великий ясний місяць і його світло купається в прозорому холодному повітрі. Блищить місячна застбюжка в морі. Пароплав, пускаючи за вітром чорний дим, притулився до крижини завбільшки з цілий міський майдан з двосаженим сніговим бар'єром по одному краю, де можна побачити сліди ведмедів та кілька блакитно-синіх озер солодкої води. По мотуз'яному трапу люди спускаються на крижину, швартують пароплав крижевими тросами з корми та носа і витягають на сніг шланги пробиваючи для них місце через сніговий бар'єр.

26-VIII. Залишивши крижину-острів з червоним прапорцем на снігу, ми тихою, але після мінімального ходу серед криг, дуже швидкою ходюю

просуваємось на північ, час-од-часу ламаючи якусь кригу, що відстала від товаришок, що їх зюд-вест погнав на норд-ост.

Рушили лише о 7 годині. Цілий день стояли, ждучи, коли вітер розжене туман, що звузив обрій до півмилі в радіусі. Тепер ідемо на Геральд, щоб звідти востаннє спробувати щастя пробитися до Врангеля.

Сьогоднішній день позначився лише однією подією: я скупався в крижаному морі, провалившись на кризі біля борту, що була розмита водою центробіжки. Коли б не кінооператор, що в той час був недалеко, справа могла б кінчитись для мене трагічно, бо з води було видно лише мою голову, руками я тримався за край крижини, а вода, що її викидала центробіжка з судна, тягла мене під кригу.

27-VIII. Цілий день стоїмо в тумані, серед легких пловучих криг, що їх вітром несе на норд-вест, а разом з ними дрейфує і «Літке». Боюсь, що ми вже значно північніше, ніж Геральд, і ближче до північного берега Врангеля, ніж думаємо. Ми зупинились вчора близько 11 вечора, в густому тумані. За розрахунками штурманів Геральд мусить бути аж під самим носом, але туман заховає все навколо. Щоправда, вчора в розрахунках другого і третього штурманів маємо розходження щодо нашого місця перебування миль на 15 з зюд-осту на норд-вест повз Геральд. Сьогодні пробуємо орієнтуватися, вимірюючи глибини моря та напрямок дрейфу, але за браком хоча б відносно пристойної мапи цього району—це майже неможливо.

День сірий і нудний. Мисливці застрелили моржа, не давши можливості кінооператорові його зфотографувати. Морж одразу випустив повітря й пішов на дно, лише показавши голову і величезні біяки.

Капітан дав наказа, що забороняє без його дозволу стріляти. Справа в тім, що мисливці перешкоджають роботі кінооператора та нищать цінного звіра, якого не можна здобути не спустивши на воду човна, а останнє в нашому становищі не завжди доцільне та й можливе.

Стежили за маленькою пташкою,—щось схоже на синичку,—що гостює на судні вже п'ятий чи шостий день. Вона ночує біля свиней і там харчується, а цілий день по палубі, раз-у-раз спускаючись на якусь крижину напиться води.

28-VIII. Удосвіта, коли так можна назвати тутешні дві-три години ночі, туман піднявся і в південно-західньому напрямку від нас з'явився Геральд. Обережно, але рішуче «Літке» рушив на північ, в напрямку до полюса, залишаючи Геральд на півдні. Остання наша спроба полягала в тому, щоб знайти чисту воду, або прохідні криги з північного боку Врангеля. Мало не 20 миль льодоріз пробивався через дрібний, битий, але надзвичайно спресований лід. Потім почались прогалини, Геральд був перед нами, потім став по лівому борту, далі по кормі. Ми йшли на зюд-вестен-вест. Криги починали рідшати, брудні й чисті, білоцукрові, вони лопали й розсипались від ударів могутнього форштевня. Прогалини ставали дедалі більші й більші. З полудня в тумані зник Геральд.

Ми йшли близько трьох миль на годину. Назустріч летіла величезна кількість птахів: чайки, качки, якісь напівпінгвіни, напівкайри, що ловили

дрібну рибу. Ми сьогодні увійшли в царство моржів. То в одному, то в другому місці вони визирають по двоє, по трое, а то й цілими зграями у півтора-два десятки, граючись поміж себе, розпліскуючи воду могутніми ударами своїх важких тіл.

О 4 годині вийшли майже на чисту воду. Починаємо вірити, що нам пощастить дійти до Врангеля. Але говорити про це голосно не відважується ніхто. Боязко—а що коли за півгодини ми знову зустрінемо такі самі криги, з яких оце тільки вирвались?

О 6 годині вечора густий туман загорнув усе навколо. Почали міряти глибину. Матрос раз за разом кидав лот, голосно вигукуючи скільки той показує. Було 7—6 сажнів. Іти далі в такому тумані через міліну було небезпечно. Кинули котву на глибині $6\frac{3}{4}$ саж.

Холодно, непривітно й темно. Холодними відблисками визирали з туману білі пловучі криги, ішов дощ, ряботинням вкривав океан, мочив темними фарбами палубу і разом з вітром гнав людей до помешкання. Проте, вперті стирчали на півбаку та кормі і вдивлялись у туман.

Ледве-ледве проясніло і за милю од судна показалаь коса. І хоч од хвилювання бінокль дрижав у руці, але можна було розглядіти на тій косі купи пливучого дерева.

Я стрімголов мчав до капітанської рубки.

— Костянтин Олександровичу, де ми?—і показав капітану на темну косу, що проглядала крізь туман.

Капітанове обличчя сяло:

— Телеграфуйте—«Літке» біля берега Врангеля.

Знову дзвінок машинного телеграфу і льодоріз рушив назустріч тим кригам, що простяглись вздовж самого берега Врангеля в напрямі до гавані Роджерса.

(Закінчення буде).